

Eenheid in Beeld

*Visuele Ondersteuning binnen
'Dagbehandeling Jongere Jeugd
De Tweegelanden'*

Eenheid in Beeld

*Visuele Ondersteuning binnen
'Dagbehandeling Jongere Jeugd
De Tweegelanden'*

Sanne Langermans 2063119
en Jochien Zwart 2062332

*'Afstudeerproject in het kader van Fontys Hogeschool voor Pedagogiek, Tilburg,
begeleid door H. De Mits, mei 2008'*

Afstudeerdocent: H. De Mits
Afstudeerbegeleidster: M. Herder

Voorwoord

Deze scriptie hebben wij; Sanne Langermans en Jochien Zwart, geschreven in het kader van de HBO-opleiding Pedagogiek te Tilburg.

Wij zijn beiden werkzaam als stagiaire binnen de 'Dagbehandeling Jongere Jeugd De Tweegelanden' te Rijsbergen, ieder op een andere groep. Jochien is werkzaam bij de Berenboot (accentgroep met ASS-problematiek) en Sanne bij de Carrousel (groep met allerlei problematieken).

De scriptie die voor u ligt is een samengaan van theorie en praktijk over het onderwerp visuele ondersteuning. Deze hebben wij in coproductie gemaakt, waardoor praktijkervaring vanuit twee kanten is benut.

Graag willen wij van de gelegenheid gebruik maken om iedereen, die op welke manier dan ook een bijdrage hebben geleverd aan deze scriptie, te bedanken!

Onze speciale dank gaat uit naar:

Alle pedagogisch medewerkers van de 'Dagbehandeling Jongere Jeugd De Tweegelanden' te Rijsbergen, voor hun medewerking aan ons praktijk onderzoek, Marjon Herder en Hans de Mits voor hun begeleiding, ondersteuning en kritische kijk bij het maken van deze scriptie. Dino Philips voor zijn ondersteuning bij het maken van de lay-out.

Het maken van deze scriptie was een interessant en uitdagend proces. Wij hebben er met veel plezier aan gewerkt en hopen dan ook dat deze scriptie met veel plezier wordt gelezen.

Sanne Langermans & Jochien Zwart

Tilburg, mei 2008

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Inhoudsopgave	2
Inleiding: vraagstelling en doelstelling	4
Hoofdstuk 1 Tender	6
1.1 Doelgroep Tender	6
1.2 Doel en Visie	6
1.2.1. De Klant Centraal	7
1.2.2. Visie op jeugdzorg	10
1.3 Hulpaanbod	11
1.4 ‘De Tweegelanden’	12
1.4.1 Doelgroep	12
1.4.2 Groepsindeling	12
1.4.3 Hulp- en behandelaanbod	13
1.4.4 Methodieken	16
Hoofdstuk 2 Visuele ondersteuning	18
2.1 Wat is visuele ondersteuning?	18
2.2 Vormen van visuele ondersteuning	22
2.3 Aanbieden van visuele ondersteuning	24
Hoofdstuk 3 ‘De Tweegelanden’ en visuele ondersteuning	27
3.1 Welke doelgroep heeft de meeste baat bij visuele ondersteuning?	27
3.2 Wat moet een kind in huis hebben om baat te hebben bij visuele ondersteuning?	32
3.3 De ComVoor	33
3.4 Pictogrammengebruik en ‘De Tweegelanden’	35

Hoofdstuk 4	Motivering gekozen methodiek en verantwoording praktijkonderzoek...	37
4.1	Vooronderzoek.....	37
4.2	Doelgroep praktijkonderzoek	37
4.3	Opzet en verantwoording vragenlijst.....	37
4.4	De vragenlijst.....	38
Hoofdstuk 5	Resultaten.....	43
5.1	Visuele ondersteuning: Algemeen	43
5.2	Visuele ondersteuning: Gebruik.....	44
5.3	Visuele ondersteuning: Doelgroep	45
5.4	Visuele ondersteuning: Pictogrammenbase.....	46
5.5	Overig.....	49
Hoofdstuk 6	Conclusie	50
Hoofdstuk 7	Product: Pictogrammenbase.....	55
Hoofdstuk 8	De Discussie.....	58
Samenvatting		60
Literatuurlijst		61
Bijlage 1	Begeleidende brief.....	62
Bijlage 2	Vragenlijst	63
Bijlage 3	Foto's pictogrammen 'De Tweegelanden'	67
Bijlage 4	Product: Hoofdlijn pictogrammen.....	70

"Kinderen mogen zich achter ons verschuilen, maar wij nooit achter de kinderen. En dan nog: hoe ze ook zijn, groot, verstandig, sterk, altijd hebben ze onze bescherming en onze hulp nodig."

(Uit: V. Astafjev, De Keizervis)

Inleiding: vraagstelling en doelstelling

In het kader van onze 4^e jaar stage HBO-pedagogiek binnen 'De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd' te Rijsbergen, werd ons de volgende vraag gesteld: "Kunnen jullie een pictogrammenbase aanleggen? Eenheid in gebruik is gewenst, maar is dit ook mogelijk?!"

Een product ontwikkelen en daarbij een zinvol praktijk- en literatuuronderzoek doen was voor ons beiden onbekend terrein. Wij zijn ons dan ook goed gaan informeren bij verschillende professionals die binnen de instelling werken over het hoe, wat en waarom met betrekking tot de gebruikte vorm van visuele ondersteuning binnen 'De Tweegelanden' Dagbehandeling Jongere Jeugd.

Al snel werd ons duidelijk dat het gebruik van pictogrammen de meest voorkomende vorm van visuele ondersteuning is binnen de instelling. Ook werd ons duidelijk dat er al een pictogrammenbase bestond en aanwezig was binnen 'De Tweegelanden' (Rijsbergen), maar dat deze niet volledig was en hiervan soms wordt afgeweken.

Het doel van dit onderzoek is:

Het optimaliseren van de pictogrammenbase en het gebruik hiervan. Kijken of een veralgemenisering mogelijk is, zodat de overgang naar een andere groep binnen de Dagbehandeling Jongere Jeugd voor de kinderen makkelijker en duidelijker wordt.

De vraagstelling hebben wij als volgt geformuleerd:

Kan er een algemene pictogrammenbase gemaakt worden voor 'De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd', voor kinderen (0-7, verschillende problematieken) die deze vorm van visuele ondersteuning nodig hebben en gebruiken?

Vanuit bovenstaande vraagstelling zijn de volgende deelvragen afgeleid:

- 1. Wat is visuele ondersteuning?**
- 2. Welke vormen van visuele ondersteuning zijn er?**
- 3. Op welke manieren is visuele ondersteuning aan te bieden?**
- 4. Welke doelgroep heeft de meeste baat bij visuele ondersteuning?**
- 5. Wat moet een kind in huis hebben om baat te hebben bij visuele ondersteuning?**

Als begin van onze scriptie wordt een beeld geschetst van de stageverlenende instelling Tender, met als afdeling Dagbehandeling Jongere Jeugd 'De Tweegelanden' (hoofdstuk 1).

In hoofdstuk 2 wordt het onderwerp visuele ondersteuning nader toegelicht.

Vervolgens gaat hoofdstuk 3 over 'De Tweegelanden' te Rijsbergen en het gebruik van visuele ondersteuning binnen deze instelling. In dit hoofdstuk komen ook de verschillende doelgroepen aan bod. Tot hier ons literatuuronderzoek. Het literatuuronderzoek bestaat uit literatuur die wij verkregen hebben binnen Tender en Dagbehandeling Jongere Jeugd 'De Tweegelanden', te Rijsbergen. Daarnaast hebben wij externe literatuur gezocht over ons onderwerp: visuele ondersteuning.

Hoofdstuk 4 bevat een beschrijving van ons vooronderzoek dat vooraf is gegaan aan ons praktijk onderzoek. Dit vooronderzoek heeft plaats gevonden onder de pedagogisch medewerkers binnen 'De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd', te Rijsbergen. Tevens bevat dit hoofdstuk de opzet van ons praktijkonderzoek en motivering voor de gekozen onderzoeksmethode.

De uitwerking van de resultaten van het praktijkonderzoek zijn terug te vinden in hoofdstuk 5.

Aan het einde van deze scriptie zal er een antwoord op de vraagstelling liggen in de vorm van onze conclusies en aanbevelingen, evenals een uitwerking van een hoofdlijn van het dagritme en nieuwe pictogrammen ter vervanging van onduidelijke pictogrammen (achtereenvolgens hoofdstuk 6 en 7). Tot slot presenteren wij de resultaten van ons onderzoek en de aanvulling op de pictogrammenbase met onze aanbevelingen uit ons onderzoek, aan de groepsleiders van 'De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd', te Rijsbergen.

Wij zullen hierop terugkijken in het laatste hoofdstuk, namelijk hoofdstuk 8: De Discussie.

Hoofdstuk 1 Tender

Opvoeden gaat helaas niet altijd vanzelf. Er zijn momenten dat de opvoeding te zwaar wordt, niet meer vanzelf gaat of vastloopt. Op deze momenten is Tender er om hulp te bieden. De hulp die door Tender wordt geboden loopt van licht naar intensief, van advisering tot (intensieve) behandeling. Om een duidelijker beeld te krijgen van Tender, wordt eerst uiteengezet wat Tender inhoud. Vervolgens wordt gespecificeerd naar het onderdeel 'Dagbehandeling Jongere Jeugd De Tweegelanden'.

1.1 Doelgroep Tender

Tender heeft een brede doelgroep. Onder deze doelgroep vallen zowel kinderen als jongeren, maar ook hun ouders. Tender begeleidt en helpt gezinnen en kinderen waarbij opvoeden niet vanzelf gaat, of waar de opvoeding vastloopt.

“Stefan(4 jaar) heeft ADHD, en is sociaal zwak. De ADHD uit zich dermate sterk (wild gedrag, niet luisteren, niet goed contact kunnen maken met andere) dat hij niet naar het reguliere onderwijs kan. Daarom wordt hij geplaatst op de dagbehandeling Jongere Jeugd ‘De Tweegelanden’. Binnen dit deel van Tender zal hij een behandelprogramma volgen dat aansluit bij zijn hulpvraag.”

Behalve jeugdigen met ADHD, zijn er natuurlijk ook jeugdigen met andere stoornissen/problematieken of achterstanden. Voorbeelden hiervan zijn: Autisme Spectrum stoornissen, hechtingsstoornis/hechtingsproblematiek, ontwikkelingsachterstand. Nu lijkt het misschien of er binnen Tender alleen maar cliënten zijn met een stoornis of een problematiek wat het kind zelf betreft, maar dit is niet het geval. Onder de doelgroep van Tender vallen ook jeugdigen die niet meer thuis kunnen wonen, omdat bijvoorbeeld de thuissituatie niet meer veilig is.

Onder de naam cliënt verstaat Tender dus zowel het kind/jeugdige als de ouders.

1.2 Doel en Visie

“Tender biedt nieuwe kansen als opgroeien/opvoeden niet vanzelf gaat. Ieder kind/gezin heeft eigen kracht om te groeien en zichzelf te ontwikkelen. Daar waar dat niet vanzelf gaat en problemen optreden biedt Tender hulp. Door ondersteuning en begeleiding helpt Tender u weer op weg.”¹

¹ Bron: <http://www.tenderjeugdzorg.nl/org.php?pg=missie>

1.2.1. De Klant Centraal

De visie van Tender op jeugdzorg is vastgelegd in "**De Klant Centraal**"². De visie is uitgewerkt in basiskeuzes voor het primaire proces. Bij iedere basiskeuze zullen wij onze visie hierop geven.

1. Onze cliënt is de jeugdige én zijn ouders.

Met ouders bedoelen we degenen, die actief de verantwoordelijkheid voor de opvoeding van een kind dragen. Dat hoeft dus niet de biologische ouder te zijn. Binnen die definitie krijgt in geval van kinderbescherming ook de (gezins-)voogd een plaats. Vanaf 16 jaar prevaleert de vraag van de jeugdige, mits de jeugdige in staat is tot een redelijke beoordeling van zijn belangen.

In dit eerste basisprincipe zie je dat de doelgroep van Tender breed is. Wij vinden dit een goede basiskeuze, omdat volgens de wet op jeugdzorg kinderen onder de 16 jaar niet zonder toestemming van de ouders/verzorgers mogen worden behandeld. Tenzij deze uit hun ouderlijke macht zijn ontheven (dit is tijdelijk) of ontzet (dit is definitief) door de rechter. Tevens komt de hulpvraag van/over een jeugdige onder de 16 vaak van de ouders/verzorgende. Je kunt niet alleen een jeugdige behandelen, je moet ook de ouders erbij betrekken en eventueel hulp aanbieden om tot een zo bevredigend mogelijk resultaat te komen. Dit omdat je ouders en een jeugdige niet los van elkaar kan zien, zij hebben een band en er bestaat onderlinge loyaliteit.

2. Ouderhulp is voor Tender vanzelfsprekend én maatwerk.

In combinatie met de hulp aan de jeugdige proberen wij de pedagogische competenties van het gezin te vergroten en het systeem en de samenstellende subsystemen te herstellen. Wij benutten de eigen kracht van jeugdige en gezin ten volle en proberen deze te vergroten (empowerment).

Ook in deze tweede basiskeuze zie je dat Tender het hele gezin bij de behandeling kan betrekken. Ook hier zijn wij weer van mening dat dit van belang is om tot een zo bevredigend mogelijk resultaat te komen. Dit omdat de jeugdige vaak niet los kan worden gezien van zijn ouders/verzorgers. Een voorbeeld: Een jeugdige (met bijvoorbeeld ADHD) kan uit huis worden geplaatst omdat hij door zijn gedrag niet meer thuis kan wonen. Je kunt dan wel de jeugdige behandelen, zodat hij terug geplaatst kan worden. Maar dan kan het probleem er nog steeds zijn, ondanks dat de jeugdige is behandeld en veranderd. Als thuis binnen het gezin bijvoorbeeld problemen zijn in de communicatie en elkaars verwachtingen zijn niet op elkaar afgestemd, dan kan het zijn dat het probleem niet zozeer alleen bij de jeugdige ligt, maar ook bij het gezin. Daarom is het van belang dat de jeugdige én zijn ouders/verzorgende hulp krijgen. Dit zien wij ook terug in de systeembenadering, met als kernpunt: *'Het gezin heeft de neiging om een evenwicht te handhaven, dus ook bij ontstaan en bestaan van conflicten en het proberen herstellen hiervan roept reactie op en zal moeten leiden tot een nieuw evenwicht.'*³

Hieruit valt op te maken dat het evenwicht in een gezin niet vanuit één persoon kan worden bekeken en worden hersteld. Alle gezinsleden zijn van invloed op het evenwicht en zullen bij de behandeling van een jeugdige moeten worden betrokken.

² Bron: <http://intranet.tenderjeugdzorg.nl/handboek>

³ Weeda, I., (1994), bijlage 1; 'Een gezinssociologische inleiding', in: Cliënt en context in sociologisch perspectief, reader Sociologie, P. 21

3. Eén hulpverleningsplan en een vaste aanspreekpersoon per cliënt.

Wij organiseren onze hulp zo, dat de cliënt niet steeds opnieuw zijn verhaal hoeft te vertellen. Cliënten weten waar zij aan toe zijn en bij wie zij met vragen terecht kunnen.

Deze basiskeuze maakt het overzichtelijk voor de cliënt en hulpverlener. Hier zijn wij van mening dat dit ook een prima basiskeuze is, omdat er zo een duidelijk aanspreekpunt is voor de cliënt en een duidelijk overzicht van de hulpvragen/hulpvraag en aanpak.

Omdat de drempel om de hulpverlening in te schakelen vaak al hoog is, kan één aanspreekpunt voor de cliënt een gevoel van veiligheid geven. Tevens zal de cliënt zich gehoord voelen, omdat hij/zij minder in herhaling hoeft te vallen.

4. De cliënt en Tender bepalen in dialoog de inhoud van het hulpverleningsplan.

Wij gaan uit van een globale indicatiestelling door Bureau Jeugdzorg. Het is aan Tender om samen met de cliënt de hulpvraag te verduidelijken en de inhoud van het hulpverleningsplan te bepalen.

De cliënt van Tender wordt binnen alles wat met zijn of haar hulpverlening te maken heeft betrokken. Bijvoorbeeld: gesprekken/besprekingen betreffende de cliënt en de behandeling, maar ook bij therapieën. Dit hoort ook bij de transparantie van Tender, ouders/verzorgende worden overal bij betrokken. Ook dit vinden wij een goede basiskeuze, omdat de cliënt zo overal van af weet en niets achter zijn of haar rug om kan worden gedaan/besproken. Tevens is het in de Wet op jeugdzorg vastgelegd dat de ouders recht op inspraak hebben.

5. Tender coördineert de modules ten behoeve van de cliënt.

Tender zorgt voor samenhang in het hulpverleningsplan en coördineert de uitvoering daarvan. De intensiteit van de coördinatie verschilt afhankelijk van de hulpvraag en de inzet van diverse modules. Een module is een afdeling van Tender. Bijvoorbeeld 'De Tweegelanden' is een module, maar ook Lievenshove is module etc.

Bij deze basiskeuze zorgt Tender er voor dat de behandeling goed verloopt, zodat de cliënt zich daar geen zorgen over hoeft te maken. Bij sommige behandelingen zijn er meerder modules die moeten samenwerken, bijvoorbeeld: dagbehandeling en school. Tender zorgt voor de samenwerking tussen deze modules (Tender werkt multidisciplinair), zodat er geen misverstanden kunnen ontstaan. De cliënt hoeft zich dus geen zorgen te maken of de samenwerking van twee modules goed verloopt. Ook dit vinden wij een goede basiskeuze omdat de cliënt vaak al genoeg aan zijn of haar hoofd heeft. Het zijn zaken waar de cliënt niet over na hoeft te denken, en die vanzelfsprekend goed zouden moeten verlopen.

6. Cliënten mogen geen last hebben van overgangen tussen modules en afdelingen.

Voor cliënten moet de overgang tussen modules en afdelingen naadloos verlopen. Tender hanteert daarom eenduidige procedures en zorgen wij voor een goede informatie-uitwisseling tussen modules en afdelingen. Wij garanderen continuïteit van zorg.

Deze basiskeuze slaat voor een deel terug op basiskeuze nummer 5. Wij vinden het goed dat de cliënt geen hinder ondervindt van overgangen die tijdens de behandeling aan bod kunnen komen. Dit omdat de hinder de voortgang van de behandeling zou kunnen verstoren. Als bijvoorbeeld bij de overgang van de ene naar de andere module een gat zou vallen van 3 weken, brengt deze hinder met zich mee waardoor de kans groot is dat de behandeling niet meer soepel voortloopt. Deze storing kan nadelen hebben op de behandeling, bijvoorbeeld een terugval van de cliënt.

7. Elke cliënt die bij ons aanklopt, is een cliënt van Tender.

Een cliënt krijgt hulp van Tender. We zorgen dat de cliënt zo snel mogelijk de juiste hulp krijgt. Blijkt de gekozen plek toch niet te schikken, dan zoeken we een alternatief.

Uit deze basiskeuze blijkt dat Tender niet zomaar mensen wegstuurt. Om hulp aangeboden te krijgen van Tender, heeft Tender een aantal criteria en contra-indicaties opgesteld. De cliënt moet hier wel aan voldoen, anders kan er vanuit Tender geen hulp worden geboden. Een voorbeeld van een criterium is: een cliënt moet leerbaar zijn, er moet dus iets kunnen veranderen door een leerproces. Er wordt gekeken of er geschikte hulp is binnen Tender zelf. Als dit niet het geval is, dan verwijst Tender de cliënt door. Tender streeft er naar om het gehele zorg traject binnen één instelling te houden, dus behandeling en eventuele nazorg worden als het kan allemaal door Tender verzorgd. Aanmelding en screening gebeuren niet door Tender zelf. Dit gebeurt door bureau Jeugdzorg. Het kan zijn dat er een discipline nodig is, binnen de behandeling, die niet binnen Tender aanwezig is. Op een dergelijk moment verwijst Tender de cliënt door, of betreft de discipline van buitenaf in de behandeling.

Ook dit vinden wij een goede basiskeuze omdat zo niemand met lege handen komt te staan, en de cliënten de hulp krijgen die ze nodig hebben. Tevens is de eenduidigheid van één instelling beter en prettiger voor de cliënt, dan steeds met verschillende instellingen te maken te hebben.

8. Geen cliënt hoeft te wachten: direct bij aanmelding starten wij de hulp.

Cliënten hoeven niet te wachten. Ook als de geïndiceerde hulp niet tijdig beschikbaar is, wordt er direct bij aanmelding vervangende hulp gestart. Direct bij aanmelding wordt een eerste plan van aanpak opgesteld, waardoor effectieve hulp geboden kan worden.

Deze basiskeuze geeft aan dat Tender er naar streeft geen lange wachttijden te hebben tussen aanmelding en de aangeboden hulp. In praktijk zijn er wel lange wachttijden omdat er meer aanmeldingen zijn, dan dat er hulpverleningsplekken zijn. Om deze tijd te overbruggen, biedt Tender wel voorzorg. Dit is ambulante hulp, die meestal aan huis wordt verzorgd. Over deze basiskeuze zijn wij ook positief gestemd, omdat cliënten zo direct behandeling of in ieder geval hulp krijgen en niet voor een langere periode onbehandeld blijven en dus vast blijven zitten in de problematiek. Naast de visie die in “De Klant Centraal” is vastgelegd, heeft Tender ook de Visie op de jeugdzorg beschreven.

1.2.2. Visie op jeugdzorg

Tender ontleent haar bestaansrecht aan het recht van kinderen om zo goed mogelijk op te groeien: in het gezin, in het onderwijs en in de (gezondheids-)zorg. Jeugdzorg heeft daarbij een toegevoegde waarde: in gevallen waar opvoeden en opgroeien niet vanzelf gaat.

Jeugdzorg is cliëntgericht. De cliënt is de architect van zijn eigen leven en heeft een essentiële stem bij belangrijke beslissingen in de hulpverlening.

Jeugdzorg hoort in de context van de cliënt: samen verantwoordelijkheid dragen voor hulp die aansluit bij de mogelijkheden van de cliënt (empowerment) en die zoveel mogelijk in de leefomgeving wordt geboden. Jeugdzorg in de eigen context betekent ook: samenwerken met allerlei organisaties in de eigen leefomgeving, zoals kinderopvang, scholen en sportclubs. De toegevoegde waarde van jeugdzorg mag niet vrijblijvend zijn. Een kind heeft recht op jeugdzorg en, als dat niet anders kan, op bescherming.

Veranderingen in de samenleving vinden onder meer hun beslag in de Wet op de jeugdzorg. Nieuw is het recht op jeugdzorg dat voor zorgaanbieders als Tender een zorgplicht inhoudt. De belangrijkste doelstellingen voor het jeugdzorgstelsel zijn:

- 1) de totstandkoming van één centrale herkenbare, bekende, laagdrempelige toegang in de vorm van het bureau jeugdzorg;
- 2) de totstandkoming van een passend en samenhangend zorgaanbod;
- 3) het versterken van de positie van de cliënt.

De Wet op de jeugdzorg heeft nogal wat gevolgen voor de positie van de zorgaanbieders. Voor Tender betekent dit dat zij samen met de cliënt de regie over de hulpverlening willen gaan voeren.

Samenvattend staat Tender voor:

Een laagdrempelige hulpverlening. Iedere jeugdige en iedere ouder heeft in principe recht op hulpverlening. Binnen deze hulpverlening staat de cliënt (ouder en jeugdige) centraal. Alles draait om de cliënt, en zij heeft een grote invloed op de vorm hulpverlening die aangeboden zal worden. Tender laat niemand in de kou staan en sluit zo goed en volledig als mogelijk aan op de hulpvraag van de cliënt.

De Visie van Tender is de grondbasis waarop de hulpverlening tot stand is gekomen.

1.3 Hulpaanbod

Tender biedt een breed scala aan hulp. Het hulpaanbod is op te splitsen in twee hoofdgroepen, namelijk; *Jeugdzorg dichtbij* en *Speciale jeugdzorg*.

Onder *Jeugdzorg dichtbij* vallen de volgende vormen van hulp:

- Intensieve ambulante gezinsbegeleiding
- Coaching van jongeren vanaf 12 jaar
- Vertrektraining voor jongeren vanaf 16 jaar
- Crisishulp
- Crisishulp voor allochtone jongeren
- Dagbehandeling voor kinderen van 0 tot 7 jaar
- Observatie opname voor kinderen van 0 tot 7 jaar
- Dagbehandeling voor kinderen van 7 tot 12 jaar
- Dagcentrum voor jongeren van 12 tot 18 jaar
- Arbeidsopleiding en arbeidstraining
- Leefgroep voor meisjes van 13 tot 17 jaar
- Opvang en begeleiding van Antilliaanse jongeren
- Zelfstandigheidstraining
- Kamertraining en begeleid wonen.

Onder *Speciale jeugdzorg* vallen de volgende vormen van hulp:

Hulpvormen jongere jeugd:

- Observatie opname voor kinderen van 0 tot 12 jaar
- Residentiële behandeling voor kinderen van 0 tot 12 jaar

Hulpvormen oudere jeugd:

- Residentiële orthopedagogische behandeling voor jeugdigen van 12 tot 18 jaar
- Residentiële gedragstherapeutische behandeling voor jongens van 13 tot 18 jaar
- Begeleiding van jeugdige vluchtelingen in kleinschalige wooneenheden (KWE's)
- Transmuraal zorgprogramma, in samenwerking met 5 andere Brabantse instellingen voor jeugdige met antisociaal gedrag (PALIAS)

In het geval dat een cliënt moet worden doorverwezen of overgedragen aan een instelling die buiten Tender valt, dan probeert Tender er voor te zorgen dat de cliënt geen last ondervindt van de overplaatsing. Dit doen zij door een overdrachtsgesprek te laten plaatsvinden tussen de oude en de nieuwe instelling (alleen met toestemming van de cliënt). Dossiers van de cliënt worden nooit naar een andere instelling overgedragen. Met toestemming van de cliënt kunnen er wel deelverslagen worden overgedragen.

In deze paragraaf hebben wij het brede hulpaanbod van Tender in kaart willen brengen. Wij gaan ons nu richten op de groep Jeugdzorg dichtbij, en dan specifiek op de dagbehandeling jongere jeugd De Tweegelanden.

1.4 'De Tweegelanden'

'De Tweegelanden' is gevestigd in Rijsbergen en Oosterhout.

In Rijsbergen zijn er 8 behandelgroepen met kinderen van 0 t/m 7 jaar en een groep met kinderen van 7 t/m 12 jaar genaamd 'De Kameleon'.

In Oosterhout zijn 5 behandelgroepen met kinderen van 0 t/m 7 jaar. De samenstelling van de groepen van de kinderen van 0 t/m 7 jaar zal in paragraaf 1.4.2 beschreven worden. Wij laten 'De Kameleon' buiten beschouwing aangezien dit een doelgroep betreft bestaande uit kinderen ouder dan 7 jaar.

1.4.1 Doelgroep

De 'Dagbehandeling Jongere Jeugd' biedt dagbehandeling aan kinderen met complexe medisch-somatische problematiek, ontwikkelingsproblematiek, sociaal-emotionele problematiek, psychische problematiek, problemen in de ouder-kind interactie en bij belemmerende opvoedings- en/of gezinsfactoren. Dagbehandeling Jongere Jeugd 'De Tweegelanden' biedt dus hulp aan jeugdige en ouder/opvoeder.

1.4.2 Groepsindeling

Onderstaand schema geeft een duidelijk, actueel overzicht van de groepen binnen 'De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd'. Iedere groep bestaat uit maximaal 8 kinderen, met per groep minimaal 2 en maximaal 3 pedagogisch medewerkers.

Locatie: Rijsbergen

Naam Groep	Leeftijd(jaren)	Doelgroep
De Kiekeboe	0 tot 2	Vooraf medische problematiek
De Dikkie dik	2 tot 4	Heterogene groep qua problematieken/stoornissen
De Berenboot	3 tot 5	Homogene groep qua problematieken/stoornissen (accent groep (ASS))
De Lampion	3+4	Heterogene groep qua problematieken/stoornissen, ook veel taal- en spraakstoornissen
De Carroussel	4+5	Heterogene groep qua problematieken/stoornissen
De Robbedoes	4 tot 7	Homogene groep qua problematieken/stoornissen (accentgroep (ASS))
De Toverboom*	4 tot 6	Heterogene groep qua problematieken/stoornissen
De Duizendpoot*	5 tot 7	Heterogene groep qua problematieken/stoornissen

**De Toverboom en de Duizendpoot hebben nog een extra kenmerk wat hen onderscheid van de andere groepen. Binnen deze twee groepen ligt het accent op onderwijs. Alle kinderen in deze groepen gaan dagdelen naar de klas.*

Locatie: Oosterhout

Naam Groep	Leeftijd (jaren)	Doelgroep
Dolfijn	2 tot 4	Heterogene groep qua problematieken/stoornissen
Eekhoorn	3 tot 5	Heterogene groep qua problematieken/stoornissen
Ballon	4 tot 6	Homogene groep qua problematieken/stoornissen (accentgroep (ASS))
Zeester	4 tot 6	Heterogene groep qua problematieken/stoornissen
Vlieger	4 tot 6	Heterogene groep qua problematieken/stoornissen

Binnen 'de Tweegelanden' streeft men naar homogene groepen qua leeftijd. Daarnaast probeert 'de Tweegelanden' ook een homogeniteit te bereiken qua stoornis/problematiek. Maar dit laatste streven is moeilijker te bereiken omdat er zoveel verschillende stoornissen en problematieken zijn en homogeniteit niet bij iedere stoornis/problematiek wenselijk is.

Als je een groep maakt met eenzelfde stoornis of vorm van problematiek dan is de kans groot dat de leeftijden veel verschillen. Ook zal er een soort van evenwicht binnen de groepen moeten zijn. Het is bijvoorbeeld niet wenselijk om een groep te maken van kinderen met alleen ADHD. Dit zal een hele drukke groep worden, waarin de kinderen (waarschijnlijk) elkaar allemaal meetrekken in negatief gedrag. Ook is het zo dat kinderen van elkaar leren, dus als je alleen drukke kinderen bij elkaar zet, kunnen ze elkaar belemmeren in het leerproces. Dit kan ten koste gaan van de behandeling.

Wel is binnen de 'Dagbehandeling Jongere Jeugd De Tweegelanden' gekozen voor accentgroepen. Deze groepen bestaan uit kinderen met een stoornis in het autistisch spectrum. Hier is voor gekozen omdat deze kinderen extra structuur en vaak een individuele communicatieondersteuning nodig hebben.

1.4.3 Hulp- en behandelaanbod

Zoals eerder genoemd wordt onder de naam 'cliënt', kind én ouders/opvoeders bedoeld. De behandeling ligt vooral bij het kind, maar zonder ouders zou de behandeling nergens zijn. De ouders komen met de hulpvraag. Vanuit de hulpvraag wordt gekeken welke hulpvorm het beste aansluit bij de cliënt.

Voor de duidelijkheid zal hieronder een onderscheid worden gemaakt tussen de behandeling van het kind en de hulp aan de ouder of opvoeder.

Behandeling kind

Een kind neemt één of meerdere dagdelen per week deel aan het behandelprogramma. Dit behandelprogramma bestaat uit het bieden van een vaste dagstructuur, waarin handelingen/bezigheden aan bod komen die te maken hebben met de behandeling van de cliënt. Om de dagstructuur binnen het behandelprogramma te verduidelijken, zal er een dag worden geschetst uit groep 'De Carrousel'. Er is voor deze groep gekozen omdat één van ons in deze groep stage loopt. Het behandelprogramma ziet er als volgt uit:

De kinderen komen aan met taxibusjes, en lopen zelfstandig naar de groep.

Bij binnenkomst hangen de kinderen hun jas en tas op en geven zelfstandig hun communicatieschriftje aan één van de pedagogisch medewerkers. In een communicatieschriftje wordt contact onderhouden tussen ouders en pedagogisch medewerkers. Hier word later nog op ingegaan bij: hulp aan ouder/verzorger.

De kinderen gaan vervolgens aan tafel zitten en maken een werkje dat is klaargelegd door de pedagogisch medewerkster. Een dergelijk werkje kan bijvoorbeeld een telwerkje zijn, maar ook een werkje dat gericht is op het herkennen van kleuren/vormen. Het werkje is gericht op de ontwikkeling van het kind.

Als het werkje gedaan is mogen de kinderen kiezen van hun kieslijst. Op deze kieslijst staan een aantal afbeeldingen van speelgoed. Dit zijn zwart-wit pictogrammen om het visueel te maken. Ze mogen dan één soort speelgoed uitkiezen, daar gaat dan een kruis doorheen. Deze kunnen ze dan de volgende dag niet meer kiezen. De kieslijst zorgt er dus voor dat de kinderen met allerlei soorten speelgoed en ontwikkelingsmateriaal in contact komen. Nadat ze enige tijd met dit speelgoed hebben gespeeld (± 15 minuten), mogen ze een ander soort speelgoed kiezen.

Rond een uur of tien gaat de groep gezamenlijk fruit eten en er wordt een verhaaltje voorgelezen voor het vermaak en de taalontwikkeling van de kinderen. Vooraf wordt er ook samen met de kinderen gekeken welke dag het is, de kalender van de kinderen wordt doorgenomen d.m.v. pictogrammen, welke kinderen er allemaal zijn en hoeveel kinderen er zijn. Tegen iedere kind wordt goedemorgen gezegd, en ieder kind moet dat terug zeggen. Vervolgens kijken ze naar de pictogrammen, ze kijken wat ze al gedaan hebben en wat ze nog gaan doen tot het volgende tafelmoment.

Na het fruit eten doen de kinderen een activiteit, dit kan motorisch gericht zijn, bijvoorbeeld: knippen, prikken en plakken. Maar ook visueel, bijvoorbeeld: een doolhofje oplossen. De kinderen gaan met regelmaat zwemmen, gymmen, of doen een spelletje. Daarna gaan de kinderen buitenspelen. Dan is het tijd voor de boterhammen. Ook op dit moment kijken ze weer, aan de hand van de pictogrammen wat ze gedaan hebben, en wat ze nog gaan doen tot het volgende tafelmoment. Na de boterhammen poetsen alle kinderen hun tanden, maken daarna een puzzel en mogen hierna vrijspelen. Vervolgens gaan ze weer buitenspelen, na het buitenspelen is het tijd voor wat drinken en een koekje. Alvorens de kinderen beginnen aan het drinken en het koekje, worden weer de pictogrammen bekeken. Wat hebben ze al gedaan vanaf het vorige tafelmoment en wat komt er nog tot het einde van de dag. Als het drinken en het koekje op zijn, wordt er een werkje gedaan. Dit kan een werkje zijn van kIKker (dit is een methode voor de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen), maar ook een ander werkje zoals prikken, kleuren, plakken etc. Daarna mogen ze nog even vrij spelen, en rond kwart over drie maken de kinderen zich klaar om naar huis te gaan. Ze ruimen alles op, pakken hun jas en tas, en kijken nog naar de pictogrammen. Wat hebben ze gedaan vanaf het koekje tot nu, welke dag is voorbij en welke dag is het morgen, welk kindje is er dan aan de beurt en welke kinderen zijn er allemaal op de groep. Vervolgens zingen ze nog een liedje en dan gaan ze naar de busjes en worden naar huis gebracht.

Door de dag heen worden doelen van de kinderen verwerkt die zijn opgesteld in het behandelplan. Bijvoorbeeld: samen spelen onder begeleiding van een pedagogisch medewerkster, of duidelijk en op de juiste toon praten(je houdt dan een kort gesprekje met een kind).

Dit dagprogramma vindt plaats in een groep met leeftijdsgenootjes. Zoals reeds vermeld kan een dergelijke groep bestaan uit kinderen met dezelfde problematiek, maar ook uit kinderen met verschillende vormen van problematieken.

In een groep heerst een veilig en gestructureerd klimaat (de dag wordt bijvoorbeeld gestructureerd door de pictogrammen). Dit hebben de meeste kinderen ook nodig om rustig te zijn en om goed te kunnen functioneren.

De doelen die voor de kinderen zijn opgesteld in het behandelplan, worden voor de kinderen door het dagprogramma heen verweven. Bijvoorbeeld een kind heeft als doel staan: samen spelen met andere kinderen. De pedagogisch medewerkster van de groep waar dit kind zit zal dan zorgen dat het kind op de speelmomenten met andere kinderen gaat spelen en niet alleen gaat spelen. Maar er zijn ook speciale momenten op een dag dat een pedagogische medewerkster apart met een kind gaat zitten om aan een doel te werken. Bijvoorbeeld een kind heeft als doel: leren spelen. Een pedagogisch medewerkster gaat dan samen met dit kind spelen, ze stuurt het spel waardoor het kind tot spelen komt (de pedagogisch medewerkster is een voorbeeld voor de kinderen). Sommige

kinderen komen namelijk niet tot spel, zij zitten alleen maar met wat speelgoed aan tafel, maar doen er niet echt iets mee.

Waar kinderen extra hulp nodig hebben kunnen zij in aanmerking komen voor de verschillende therapieën die op de 'Dagbehandeling Jongere Jeugd' wordt gegeven. Dit kan bijvoorbeeld zijn: logopedie, psychomotorische therapie, speltherapie of fysiotherapie.

De behandeling van het kind vindt plaats in een intensieve samenwerking met de ouders/opvoeders (waar mogelijk).

Hulp aan ouder/verzorger

Zoals zojuist is beschreven vindt de behandeling plaats in intensieve samenwerking met de ouders/opvoeders. Helaas is deze samenwerking niet altijd mogelijk, bijvoorbeeld wanneer ouders niet mee willen/kunnen werken omdat er een te grote taalbarrière is ect. Ondanks dat het niet altijd mogelijk is om intensief met ouders samen te werken streeft de organisatie hier wel naar.

Ouders worden bij alle besprekingen betreffende hun kind betrokken. Dit zijn besprekingen zoals de behandelplanbesprekingen. Ouders mogen ook bij de eventuele therapieën of onderzoeken (bijvoorbeeld: psychologisch onderzoek, motorisch onderzoek) van het kind meekijken. Bij een onderzoek gebeurt dit van achter een screen, omdat directe aanwezigheid van een ouder het kind beïnvloeden en zo ook de onderzoeksresultaten. Bij therapie mogen ouders meestal wel direct aanwezig zijn. Zo kan de therapeut bijvoorbeeld de ouder-kind relatie bestuderen.

Tevens zijn er groepsbezoeken, deze vinden ongeveer één maal in de vier weken plaats. Bij deze groepsbezoeken komen de ouders een uurtje in de groep meekijken en vervolgens hebben zij een gesprek met de pedagogisch medewerkster van de desbetreffende groep. Deze gesprekken gaan over de opgestelde doelen vanuit de hulpvraag van de ouders/verzorgers van het kind, het welzijn van het kind binnen de groep en hoe de behandeling verloopt. Ook wordt gekeken naar hoe het thuis gaat, of er knelpunten zijn en of er misschien nieuwe hulpvragen zijn. De bestaande hulpvragen kunnen aangepast worden en er kunnen nieuwe doelen worden opgesteld. Let wel; dit laatste kan alleen gebeuren tijdens behandelplanbesprekingen.

Daarnaast zijn er communicatieschriften die de kinderen iedere dag meenemen. Hierin schrijven pedagogisch medewerkers iedere dag wat er is gebeurd. Ouders schrijven hier ook in over hoe het thuis gaat en eventuele vragen. Omdat ouders hun kinderen niet zelf naar de groep brengen, is er minder dagelijks direct contact dan bijvoorbeeld op een reguliere basisschool of peuterspeelzaal. Door middel deze communicatieschriften krijgen de ouders een duidelijk beeld van wat er tijdens een dag op de groep allemaal is gebeurd. Maar ook voor de pedagogisch medewerkers is een dergelijk schriftje van belang. Zij kunnen lezen hoe een weekend thuis is verlopen. Ook kan uit een schriftje naar voren komen of er problemen zijn waarbij hulp moet worden geboden.

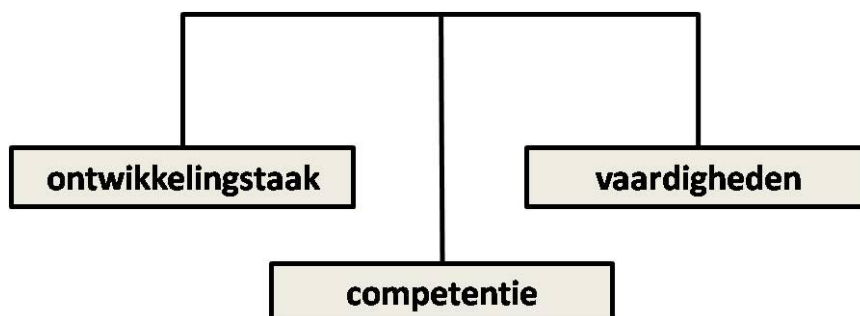
Onze ervaringen met deze communicatieschriften zijn positief, je krijgt een beeld hoe de thuissituatie verloopt, en in hoe het contact tussen de groep en de ouders is. Bijvoorbeeld: ouders die niet echt betrokken zijn of veel aan hun hoofd hebben, schrijven soms minder of helemaal niet in de schriftjes dan ouders die wel heel betrokken zijn en veel vragen hebben. Naast de communicatieschriften kunnen ouders altijd bellen en/of een afspraak maken voor een gesprek.

1.4.4 Methodieken

Competentiemodel

Binnen 'De Tweegelanden' wordt gewerkt met de methodiek: het competentie model. De kernpunten binnen dit model zijn⁴; men gaat uit van de positieve competenties die een kind en/of ouder al heeft, en deze worden versterkt. Zoals in het onderstaande model te zien is wordt gezocht naar een balans tussen ontwikkelingstaak, competentie en vaardigheden. Gekeken wordt naar wat de cliënt moet kunnen (ontwikkelingstaak), wat de cliënt al kan (competentie) en wat de cliënt nodig heeft om tot de ontwikkelingstaak te komen. Met andere woorden wat moet hij of zij nog leren (vaardigheden).

Een probleem, knelpunt of hulpvraag ligt vaak niet alleen aan of bij de cliënt zelf, maar ook de omgeving kan van invloed zijn. Vanuit het competentiemodel wordt dan ook niet alleen gekeken naar wat de belemmerende omgevingsfactoren zijn, maar er wordt ook naar helpende factoren gezocht. Bij deze methodiek hoort onderstaand model.

Figuur 1: het competentie model

Ontwikkelingstaak:

Dit zijn thema's die karakteristiek zijn voor een bepaalde leeftijdsfase of vragen van het kind, of bepaalde gedragingen. Bijvoorbeeld de meeste kinderen beginnen met praten tussen de 12 maanden en 18 maanden.

Binnen de 'De Tweegelanden' wordt gekeken of de kinderen een ontwikkelingsachterstand hebben. Mocht het kind een ontwikkelingsachterstand hebben dan wordt daar voor een deel de behandeling op toegespitst.

Vaardigheden:

Dit zijn de handelingen om de taak zo goed mogelijk uit te voeren. De vaardigheden worden zo concreet mogelijk beschreven, eventueel in stappen. Bijvoorbeeld: wat doe ik als ik met een ander kind wil spelen? Als een kind op 'De Tweegelanden' met het hiervoor genoemde moeite heeft dan springt de pedagogische medewerker te hulp. Samen leren wat je moet doen. De pedagogisch medewerker zegt bijvoorbeeld: 'je kunt vragen: Jantje, mag ik met jou spelen?' en dan wacht je op het antwoord van Jantje. Is het antwoord 'ja' dan kan je mee spelen, is het antwoord 'nee' dan moet je iets anders kiezen.

⁴ <http://www.socialtools.nl/competentiemodel.html>

1) Slot, N.W., Spanjaard, H.J.M. (2004), Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg, p. 47.

2) Slot, N.W., Spanjaard, H.J.M. (2004), Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg, tweede druk, negende oplage, Baarn: HBuitgevers, p. 40.

Competentie:

Dit is het vermogen om de taak te kunnen uitvoeren. De competentie kan beïnvloed worden door factoren als psychopathologie (stoornissen) of stressoren of protectieve factoren.

Bijvoorbeeld: Kim wil een bepaald soort speelgoed gaan lenen bij een andere groep. Zij weet wat ze moet doen en hoe ze het moet vragen. Maar omdat haar sociale vaardigheden zwak zijn kan ze niet gewoon aankloppen en naar de pedagogisch medewerkster lopen om het speelgoed te vragen. In plaats daarvan loopt ze naar binnen, blijft staan en kijkt alleen naar het speelgoed. Als er niemand op haar aanwezigheid reageert, loopt ze weg zonder speelgoed. Als er wel iemand reageert, kan ze nog niet goed om het speelgoed vragen. De pedagogisch medewerkster moet met raden te weten komen wat Kim wil.

Kim weet welke vaardigheid ze uit moet voeren. Maar de competentie om dit te doen heeft ze niet. Een pedagogisch medewerkster van 'De Tweegelanden' kan haar helpen om haar competentie hierin te vergroten door de volgende keer met haar mee te lopen en haar stap voor stap door middel van verbale instructies er door heen te helpen. Dus de medewerker loopt mee naar de deur en zegt tegen Kim: 'klop maar op de deur'. Daarna 'open de deur', 'loop naar de juf', 'vraag: mag ik de pop lenen?', 'pak de pop aan en zeg 'dank je wel''.

Uiteraard gebeurt het geven van deze instructie op een aanmoedigende toon.

Oplossings Gericht Bejegenen (OGB)

Binnen 'De Tweegelanden' heeft de groepsleiding (de pedagogische medewerkster) een cursus Oplossings Gericht Bejegenen (OGB) gevolgd. Dit is een manier van werken die tegelijk met het competentiemodel te gebruiken is. De kernpunten zijn hetzelfde als die van het competentiemodel, maar binnen de OGB krijgt de methodiek vorm. Binnen een gesprek tussen hulpverlener en cliënt komt naar voren wat de hulpvraag is en waar zij naartoe willen met deze hulpvraag (ontwikkelingstaak). De hulpverlener en de cliënt gaan dan samen kijken naar waar **de positieve competenties** van de cliënt liggen, **wat gaat er wel goed**(de competentie)⁵. Vervolgens gaan zij samen kijken hoe ze bij de ontwikkelingstaak kunnen komen. Wat moet er allemaal gebeuren om de hulpvraag op te lossen? Hierbij zal de hulpverlener vooral kijken naar wat de cliënt al wel kan of goed doet en hem of haar zelf laten nadenken hoe een klein stapje verder te komen naar het uiteindelijke doel. De hulpverlener legt het zoveel mogelijk bij de cliënt neer. Deze moet zelf na denken hoe de hulpvraag op te lossen. Natuurlijk helpt de hulpverlener wel, en geeft sturing in het gesprek. Toch is het de bedoeling dat de cliënt zoveel mogelijk zelf een pad uitstippelt naar zijn/haar uiteindelijke doelen die hij/zij zelf zou willen behalen. En ook zelf bedenkt wat hij of zij hiervoor nodig heeft.

Samenvattend:

Als wij terugkijken op de visie van Tender, komt deze overeen met de gekozen methodiek bij deze visie, namelijk het competentie model. Beide gaan ze uit van het individu dat ingebed zit in een systeem. In de visie van Tender is terug te zien dat iedere cliënt apart wordt behandeld en bekeken. Iedere cliënt is speciaal en krijgt de zorg en hulp die hij of zij nodig heeft indien dit mogelijk is. Van iedere cliënt die binnenkomt wordt een competentieanalyse gemaakt. Gekeken wordt naar wat de hulpvraag is, wat nodig is om aan die hulpvraag tegemoet te komen en wat de cliënt al wel kan. Dit wordt bij iedere cliënt apart gedaan, er wordt bij iedere cliënt gekeken waar zijn of haar behoeftes liggen.

De behoeftes van een cliënt kunnen op allerlei gebieden liggen. Bijvoorbeeld op het gebied van communicatie. Een kind kan moeite hebben met het begrijpen van verbale boodschappen. Het kan zijn dat hij/zij niet begrijpt wat zijn ouders van hem/haar vragen, waardoor ruzies en frustraties kunnen ontstaan. Een manier om de communicatie op gang te helpen is bijvoorbeeld visuele ondersteuning. Visuele ondersteuning zal in het volgende hoofdstuk nader worden toegelicht.

⁵ Reader: Bejegenen, Tender Jeugdzorg, training 2007-2008.

“Schrijven is kijken met je ogen dicht”

(Remco Campert)

Hoofdstuk 2 Visuele ondersteuning

Verkeersborden, een agenda, stripboeken en de kijkwijzer in onze tv-gids zijn allemaal voorbeelden van visuele ondersteuning die dagelijks voorbij komen.

Iedereen maakt regelmatig gebruik van gebaren (de duim omhoog: goed gedaan!), pictogrammen (welk poppetje is de vrouw...van vrouwentoilet?) en beelden (een presentatie met foto's geeft een duidelijker beeld van waar het over gaat.) zonder dat daar dagelijks bij stil wordt gestaan.

Naast visuele ondersteuning zijn er meerdere vormen van ondersteuning mogelijk, bijvoorbeeld auditieve ondersteuning (denk hierbij aan luisterboeken), voelen (braille) etc. Deze scriptie beperkt zich tot de visuele ondersteuning.

2.1 Wat is visuele ondersteuning?

Visuele ondersteuning is een ruim en daardoor erg vaag begrip. Iets visueels ter ondersteuning van wat? Wij willen het hebben over visuele ondersteuning ter bevordering van de communicatie.

Wolters' Woordenboek Nederlands Koenen omschrijft communicatie als: “persoonlijk contact hebben, spreken met, in verbinding staan”.

Zoals in de inleidende tekst van dit hoofdstuk te lezen is, is visuele ondersteuning ter bevordering van de communicatie op vele manieren mogelijk.

Hieronder zullen verschillende definities die te maken hebben met visuele ondersteuning ter bevordering van de communicatie worden beschreven.

Henk van Faassen⁶ behoort tot de oprichters van de Taaldrukwerkplaats te Amsterdam, waar het samengaan van de twee disciplines, taal en drukken, werd ontwikkeld. Zijn definitie van visuele taal omschrijft hij als volgt:

“Visueel zijn alle tekens die met het oog waargenomen worden. Hier is sprake van golven, lichtgolven, die op voorwerpen reflecteren en door het netvlies opgevangen informatie naar de hersenen sturen. Die visuele informatie is zeer complex. De dingen die op je netvlies komen hebben kleur en alles beweegt ook nog. Toch zien we kans selectief met die informatie om te gaan.

Er zijn Taaltekens en Beeldtekens. Jonge kinderen en analfabeten moeten eerst de gelegenheid krijgen het alfabet en de woorden, die met behulp van het alfabet gemaakt worden, te leren. Met beeldtekens is het ingewikkelder. In principe valt er over beelden geen afspraken te maken. De perceptie van een beeld verschilt per individu en dat moet ook zo blijven. Het betekent natuurlijk niet dat er geen afspraken in omloop zijn.”

Taal roept beelden op en beelden roepen taal op. De vertaling van taal naar beeld en omgekeerd lijkt vanzelfsprekend te verlopen, maar de manier waarop is complex, aldus H. van Faassen. Hij zegt in zijn definitie dat ieder mens (individu) vanuit een ander perspectief naar beelden kijkt en dus is de kans groot dat er verschillende betekenissen aan de beelden worden gegeven.

⁶ Bron: Henk van Faassen <http://www.taalvormingentaaldrukken.nl> 19 maart 2008

Naast het visuele aspect geven wij nog een definitie van ondersteunende communicatie:

“Ondersteunde Communicatie (OC of AAC) bestaat enerzijds uit een persoonlijke ingesteldheid (een houding, een attitude), anderzijds uit praktische methodieken, die tijdelijk of permanent, totaal of gefaseerd, moeten worden ingesteld, om personen die - om wat voor reden dan ook - niet over taal beschikken en/of niet kunnen spreken en hun communicatiepartners, moeten toelaten, binnen hun mogelijkheden, 'boodschappen' uit te wisselen, beter met elkaar te 'praten', elkaar beter te verstaan. Dit gebeurt via het gelijktijdig (simultaan) gebruik van verschillende communicatiekanalen (modaliteiten) en van verschillende betekenisniveaus (niet talig, voortalig en talig) en dit ingebed in een brede en speelse communicatieve basis. Het is noodzakelijk dat deze persoonlijke ingesteldheid en het gebruik van praktische methodieken door alle betrokkenen gehanteerd worden, 24 uur op 24, in een zo normaal mogelijke maatschappelijke context, waarin de persoon met een handicap zoveel mogelijk gezien wordt als een volwaardig burger, met de daarbij horende rechten en plichten, inclusief communicatieve rechten, en met de bedoeling positief bij te dragen tot de levenskwaliteit, zijnde het uitgangspunt van elke verantwoorde ondersteunde communicatieve begeleiding.”⁷

Wij willen ons toespitsen op visuele ondersteuning ter bevordering van de communicatie, omdat deze manier van ondersteuning veel gebruikt wordt binnen ‘De Tweegelanden’ te Rijsbergen. Deze visuele ondersteuning ter bevordering van de communicatie kan zowel gebruikt worden naar het kind toe, maar ook vanuit het kind zelf. Er zijn bijvoorbeeld kinderen die een spraak- en/of taalachterstand hebben of niet de mogelijkheid hebben om te kunnen praten. Ook kinderen die doof geboren zijn kunnen moeilijk de gesproken taal verwerven. Door middel van visuele ondersteuning hebben zij deze mogelijkheid wel.

Visuele ondersteuning heeft niet enkel en alleen met communicatie te maken in de trant van: “ik wil iets vertellen”. Het kan ook duidelijkheid en structuur geven, aan een dag of activiteit. Hierin kunnen kinderen hun rust vinden, kunnen zij zich beter concentreren en veilig voelen, omdat zij weten wat er in de toekomst komen gaat.

Het gebruik van visuele ondersteuning kan kinderen helpen om zichzelf duidelijk en verstaanbaar te maken, maar ook om de omgeving beter te kunnen begrijpen.

Visuele ondersteuning wordt vaak gebruikt om situaties aan te geven.

Een voorbeeld hiervan zijn dagritmekaarten. Op de dagritmekaarten kan een kind zien wat er die dag allemaal gaat gebeuren en zal daardoor wellicht meer rust ervaren.

Foto: dagritme kaarten

⁷ Bron: DAN SPERBER (uit J. Brockman en K. Matson. Simpele Feiten. Rainbow Amsterdam 1997)
www.modemadvies.be/Teksten/Cursvv199.doc 19 maart 2008

Met visuele ondersteuning kan ook tijd worden aangegeven, dit kan met behulp van een kalender, of door middel van een timer. Er bestaan timers met een rood vlak dat op tijd (per minuut) langzaam wit lijkt te worden (het rode vlak verdwijnt achter een plaat van de wekker). Op deze manier wordt tijd visueel gemaakt en is het zichtbaar duidelijk wanneer de tijdsperiode is verstreken.

Foto: wekker rood

De kinderen kunnen ook een weekschema krijgen, hierin heeft elke dag een andere kleur. Dit geeft duidelijkheid en rust voor de meeste kinderen. Tevens worden de dagen op deze manier voorspelbaar en het geven van verschillende kleuren aan de dagen geeft structuur aan een week. Kinderen herkennen de kleuren van de dagen vaak eerder dan de namen van de dagen. De kleuren betekenen dan meer voor hen dan de namen. Zij weten bijvoorbeeld dat het vandaag de rode dag is (maandag) en dat morgen de groene dag is (dinsdag), en op de groene dag gaan ze zwemmen.

Foto: weekkalender met kleur

Tevens kan er via visuele ondersteuning uiting en duidelijkheid worden gegeven aan emoties. Zowel de emoties van het kind zelf als van mensen uit de omgeving kunnen op deze manier herkend, verduidelijkt en geuit worden.

Bijvoorbeeld: Sara moet huilen omdat het overzicht kwijt is, ze hoort dat ze naar huis gaat, maar ziet dit niet. Als de pedagogisch medewerkster bij haar komt zitten, laat ze eerst een pictogram van de bus zien met de boodschap: 'we gaan naar huis', vervolgens een pictogram van huilen, de emotie van Sara wordt benoemd, en als laatste wordt er een pictogram van blij getoond de gewenste emotie van Sara wordt benoemd.

Foto: emotiekaarten

Samenvattend:

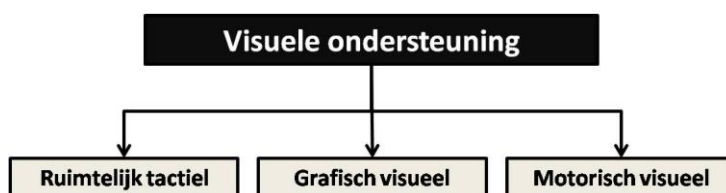
In deze paragraaf is een beeld geschetst van wat wij verstaan onder visuele ondersteuning en waarom deze vorm van ondersteuning voor kinderen belangrijk en zinvol kan zijn. Ook hebben wij enkele definities van het ruime begrip beschreven. In de definities zijn een aantal stukken onderstreept omdat wij dit belangrijke punten vinden. In de tekst van Henk Faassen geeft hij aan dat de perceptie van een beeld per individu verschilt. Dit is volgens ons erg belangrijk om te onthouden als je met visuele ondersteuning gaat werken. Ieder persoon is anders en heeft een eigen kader van waaruit hij of zij alles bekijkt en interpreteert, maar ook betekenis geeft aan beelden.

Verder hebben wij in het citaat van Dan Sperber onderstreept dat het belangrijk is dat een praktische methodiek door alle betrokken toegepast dient te worden. Ook dit vinden wij belangrijk, omdat een vorm ter ondersteuning van de communicatie in iedere situatie en op elk moment van de dag zal moeten worden toegepast indien dit gewenst is. Het doel, namelijk: het bevorderen van de levenskwaliteit van een cliënt, zal voorop moeten staan volgens Sperber. Wij zijn het hier mee eens. Ook hebben wij laten zien dat via visuele ondersteuning: situatie, tijd en emoties kunnen worden aangegeven.

In de volgende paragraaf gaan wij verder in op welke vormen van visuele ondersteuning er zijn.

2.2 Vormen van visuele ondersteuning

Visuele ondersteuning is onder te verdelen in verschillende categorieën. Hieronder hebben wij drie verschillende categorieën in een zelf gecreëerd schema gezet.

Figuur 2: onderverdeling visuele ondersteuning

Hans Van Balkom is taalwetenschapper en heeft zich gespecialiseerd in 'Ondersteunde Communicatie' en de taalverwerving bij kinderen met zeer ernstige, meervoudige beperkingen. (Tevens is hij directeur van Pontem, het onderzoekscentrum van Viataal en Effatha-Guyot te Nijmegen en van het EAC, Expertisecentrum Atypische Communicatie(-ontwikkeling) van de Radboud Universiteit Nijmegen.)

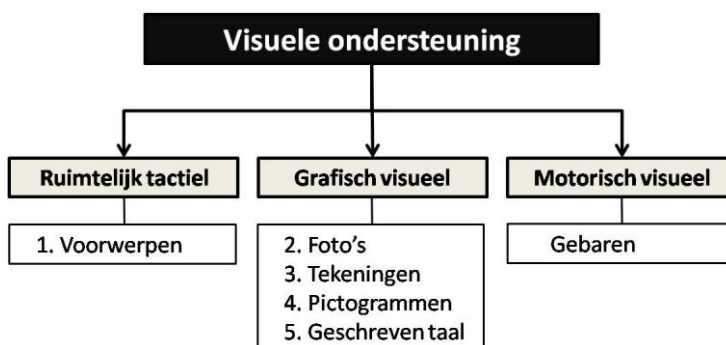
Van Balkom heeft een indeling gemaakt van de visuele ondersteuning die er als volgt uit ziet⁸:

1. Voorwerpen
2. Foto's
3. Tekeningen
4. Pictogrammen
5. Geschreven taal.

Van Balkom maakt bij zijn indeling onderscheid in de verschillende denk-/begrip-/intelligentie niveaus. Bij de indeling heeft hij gekozen voor 1. Voorwerpen: het laagste niveau en voor 5. Geschreven taal: het hoogste niveau.

Met andere woorden, de verschillende vormen van visuele ondersteuning lopen van het meest concrete niveau (1) naar het meest abstracte niveau (5).

Hieronder hebben wij ons eigen schema uitgebreid met de indeling van Van Balkom:

Figuur 3: onderverdeling visuele ondersteuning

⁸ Balkom, van, H., Welle, M. (1994). *Kiezen voor communicatie*. Uitgeverij Intro, Nijkerk

Balkom, van, H., Welle, M. (1995). *Grafische symbolen in ondersteunende communicatie*. Uitgeverij Intro, Baarn.

Ruimtelijk tactiel

Hieronder vallen voorwerpen. Dit houdt in dat bij de visuele ondersteuning zaken duidelijk worden gemaakt door middel van allerlei voorwerpen zoals een tandenborstel (tanden poetsen) of een bord (eten).

Dit is het laagste niveau van de visuele ondersteuning zoals Van Balkom die beschrijft. Hier wordt dan ook vaak gebruik van gemaakt bij jonge kinderen (+/- 0 tot 2 jaar) of kinderen met een (meervoudige) verstandelijke beperking.

Grafisch visueel

Onder deze categorie vallen foto's, tekeningen, pictogrammen en geschreven taal. Om deze "platte beelden" te vertalen is een bepaald intelligentieniveau vereist. Deze 4 vormen van visuele ondersteuning verlopen zoals eerder vermeld van laag (foto's) naar het hoogste (geschreven taal) intelligentieniveau. Hierbij zal uiteraard ook naar de leeftijd van kinderen moeten worden gekeken, want een kind van 3 jaar kan dan nog zo intelligent zijn, hij of zij zal waarschijnlijk de geschreven taal niet begrijpen.

Motorisch visueel

Hieronder vallen de gebaren. Denk bijvoorbeeld aan het zwaaien met de hand als groet of aan gebarentaal. Gebarentaal met handen is speciaal ontwikkeld voor mensen die slecht horen of doof zijn. Gebaren kunnen in combinatie met alle andere vormen van visuele ondersteuning worden gebruikt en hebben daarom geen cijfer gekregen in de indeling van Van Balkom.

2.3 Aanbieden van visuele ondersteuning

Er zijn vele vormen van visuele ondersteuning. Bovendien kunnen de verschillende vormen ook op verschillende manieren worden aangeboden, om bijvoorbeeld structuur aan de dag te geven en de dag voorspelbaar te maken. Hieronder zal per vorm worden beschreven op welke manier deze aangeboden kan worden.

Voorwerpen

1. Als eerste stap krijgt het kind de *eigen voorwerpen* aangeboden in een mandje *op de plaats waar ze gebruikt moeten worden* en wordt naar die plaats *begeleidt*.

Bijvoorbeeld: De tandenborstel van Bart ligt in een mandje in de badkamer. De pedagogisch medewerkster begeleidt Bart naar de badkamer, Bart ziet de tandenborstel in het mandje, pakt hem eruit en gaat zijn tanden poetsen. De pedagogisch medewerkster loopt samen met Bart (begeleidt hem) naar de slaapkamer waar bij de kledingkast een mandje staat met ondergoed en kleding. Bart trekt deze kleding aan!

De volgende stap kan er als volgt uit zien:

2. Het kind moet *zelf naar de plek lopen* waar de mandjes met de *eigen voorwerpen* klaar staan.

Bijvoorbeeld: Bart wordt wakker en ziet een mandje met zijn tandenborstel naast zijn bed staan. Bart loopt naar de badkamer en gaat zijn tanden poetsen. In de badkamer staat een mandje klaar met zijn kleding. Hij loopt naar de slaapkamer en gaat zich daar aankleden. In de slaapkamer staat een mandje met het bord en bestek van Bart klaar. Bart loopt naar beneden en gaat aan tafel zitten en eet zijn ontbijt.

3. Om de voorwerpen die het kind zelf gebruikt op de plek te laten liggen waar ze horen (tandenborstel in de badkamer, puzzel in de kast) en om het kind te leren dat hij of zij de voorwerpen zelf kan pakken (er naar toe lopen en het voorwerp gebruiken) is een mogelijkheid om *voorbeeldvoorwerpen* te gebruiken.

Bijvoorbeeld: Bart ziet na het eten een mandje klaar staan met een puzzel. Hij loopt naar de kast met puzzels en pakt er zelf een puzzel uit en gaat die vervolgens maken aan tafel. De puzzel in het mandje is een voorbeeldvoorwerp die Bart kan gebruiken om de puzzels te zoeken en als geheugensteun wat hij mag gaan doen.

4. Een volgende stap zou kunnen zijn dat de *voorwerpenkast* wordt geïntroduceerd.

Bijvoorbeeld: In een kast die op een vaste plek staat, ligt een voorwerp achter een luikje. Bart trekt het luikje open en er ligt een voorbeeldvoorwerp in de kast, Bart weet nu wat hij moet pakken of gaan doen. Na de handeling of activiteit ligt er een volgend voorwerp in de kast. Bart loopt weer naar de kast toe om het luik open te trekken en te kijken wat hij mag gaan doen!

5. De kast met de voorbeeldvoorwerpen kan ook worden gebruikt om *meerdere activiteiten/handelingen achter elkaar* te laten zien.

Bijvoorbeeld: In een grote kast liggen de voorwerpen op volgorde van de dag. Met voor ieder voorwerp een apart hokje. Als Bart opstaat uit zijn bed, zijn bijvoorbeeld de eerste voorwerpen een tandenborstel en een kam. Dit betekent voor het kind: tanden poetsen en haren kammen. In het volgende hokje ligt een trui en broek. Dit betekent aankleden. Op deze manier wordt heel de dag duidelijk gemaakt via de voorwerpen. Bart loopt zelf naar de kast en ziet het voorbeeldvoorwerp, hij kan dit uit de kast nemen en matchen (kijken of dit voorbeeldvoorwerp hetzelfde is door het naast een ander voorwerp te houden). Ook kan hij de voorwerpen in de kast laten staan en zelf naar de plek lopen waar het voorwerp (tandenborstel) te vinden is.

De rol van de pedagogisch medewerkster tijdens deze stappen is als volgt:

In het begin zal zij naast of dicht bij het kind staan. Het kind wordt begeleid bij iedere stap. De pedagogisch medewerkster neemt steeds meer afstand, zodat het kind steeds zelfstandiger wordt. Tevens heeft de pedagogisch medewerkster een positieve houding, zij moedigt verbaal aan en geeft veel positieve feedback in de vorm van complimentjes en bevestiging.

Het voordoen van verschillende stappen door de pedagogische medewerkster die uiteindelijk samengevoegd kunnen worden tot een handeling, is een leervorm die “shaping” heet.⁹

Het kind wordt steeds geprezen als hij een onderdeel goed heeft volbracht. Op den duur leert zal het kind via alle tussenstappen de totale handeling. Een voorbeeld: Bart loopt naar de badkamer, pakt zijn tandenborstel en gaat zijn tanden poetsen, spoelt zijn mond en zet zijn tandenborstel weer terug.

Op het moment dat het kind een stap niet kan volgen of iets anders doet dan verwacht wordt, zal de pedagogisch medewerkster moeten ingrijpen. Zij zal vooral in het begin dan ook heel dicht bij het kind moeten blijven of deze in de gaten moeten houden, zodat zij fouten op tijd op kan signaleren of kan voorkomen. De pedagogisch medewerkster zal met het kind de stappen herhalen. Ook zal zij het kind goed moeten observeren om te zien of het kind de vorm van ondersteuning oppakt en vooruit gaat. Mocht dit niet zo zijn dan zal er gekeken moeten worden waar dit aan ligt en of er een andere vorm van ondersteuning gewenst is voor het kind.

Foto's

Foto's kunnen op dezelfde manieren worden aangeboden als de voorwerpen (zie de tekst voorwerpen).

Als eerste stap zullen dan foto's van eigen voorwerpen worden gebruikt, vervolgens foto's van algemene voorwerpen. De plaats waar de pedagogisch medewerkster de foto's aanbiedt aan het kind op de plek van de handeling/ de situatie zelf gebeuren of op bijvoorbeeld een lange strook papier die op een vaste plek in de ruimte hangt (de foto's die voor die dag van toepassing zijn). Dit laatste moet wel haalbaar zijn voor het kind. Niet alle kinderen kunnen de dag overzien door een reeks foto's op te hangen en er zal dan ook goed gekeken moeten worden naar hoeveel activiteiten per keer aangeboden kunnen worden zodat de visuele ondersteuning een vorm van ondersteuning blijft (en niet extra verwarrend is voor het kind).

Tekeningen

Hier geldt hetzelfde als bij foto's en voorwerpen. Alleen zijn het nu tekeningen van de handelingen i.p.v. foto's of voorwerpen.

De pedagogisch medewerkster kan zelf tekeningen maken voor het kind en uitleg geven wat de tekening betekend. Ook kan het kind aan de hand van tekeningen vertellen wat hij/zij bijvoorbeeld heeft gedaan op school of thuis.

Als het kind zelf tekeningen kan maken en hier houvast aan heeft dan zou dit een grote stap naar meer zelfstandigheid zijn! Dan is het niet meer nodig om voorgedrukte plaatjes (pictogrammen) foto's of voorwerpen te gebruiken, maar kan het kind zelf met schrijfwaren en papier duidelijk maken wat hij of zij zeggen wil.

Toch plaatst Van Balkom zoals in de vorige paragraaf is te lezen, de tekeningen bij een lager denkniveau dan de pictogrammen. Dit doet hij omdat de pictogrammen meestal een stuk abstracter zijn dan tekeningen (maar dit hoeft niet zo te zijn).

⁹ Bron: Kohnstamm, R. (2002). *Kleine Ontwikkelingspsychologie, 1 het jonge kind, 5^e druk*. Houten/Diemen: Bohn Stafleu Van Loghum, p. 96.

Pictogrammen

Dit zijn vaak (officiële) zwart-wit pictogrammen, maar zijn er in allerlei variaties. Hierbij geldt wederom hetzelfde als bij de foto's en de voorwerpen. Alleen is alles nu een stuk abstracter. In hoofdstuk 3 wordt verder ingegaan op het gebruik van pictogrammen.

Geschreven taal

In onze geletterde en talige maatschappij is de geschreven taal vanzelfsprekend geworden. En toch is dit niet voor alle kinderen/ouders zo vanzelfsprekend te leren.

Een manier om de geschreven taal te leren zie je bijvoorbeeld terug in groep drie van de basisschool, daar leren de meeste kinderen (6/7 jaar) lezen en schrijven. De letterherkenning begint met een plaatje (pictogram) met het woord daaronder geschreven. De geschreven taal wordt dan eerst aangeboden met pictogrammen en daarna los van de pictogrammen geoefend.

Een boodschappenlijstje is bijvoorbeeld een vorm van visuele ondersteuning in geschreven taal. Ook de dagindeling van een klas die op het bord is geschreven, is een vorm van visuele ondersteuning. En denk aan een PowerPoint presentatie waar de rode draad van de presentatie vaak is weergegeven in woorden!

De geschreven taal is dan ook de hoogst haalbare vorm van visuele ondersteuning die gebruikt wordt in onze maatschappij.

Gebaren

Gebaren vallen onder een andere categorie van visuele ondersteuning. Zoals in de vorige paragraaf beschreven, vallen deze onder motorisch visuele ondersteuning.

De gebaren kunnen op verschillende manieren worden gebruikt. Er kunnen bijvoorbeeld gebaren worden gebruikt uit de Nederlandse gebarentaal, maar er kunnen ook zelf ontwikkelde gebaren worden gebruikt.

Gebaren worden vaak in combinatie met één van de andere vormen van visuele ondersteuning gebruikt. Denk hierbij aan het wijzen met de hand naar een voorwerp wat gebruikt dient te worden (bijvoorbeeld: wijs naar de tandenborstel en zeg tegen het kind "jij mag je tanden poetsen"). Maar ook bij het leren lezen wordt de vinger gebruikt als aanwijzestok, zodat de ogen de vinger volgen en niet worden afgeleidt door de andere letters uit de tekst.

Samenvattend:

Uit dit hoofdstuk blijkt dat het begrip visuele ondersteuning een erg ruim begrip is. Er is niet één eenduidige definitie te geven, omdat iedereen vanuit een ander perspectief kijkt en ook op een andere manier betekenis verleent.

Verder is te lezen dat visuele ondersteuning onder te verdelen is in drie hoofdgroepen, waaronder de verschillende vormen weer onder te verdelen zijn. Om een goed en duidelijk beeld te krijgen van wat de vormen van visuele ondersteuning inhouden en hoe deze kunnen worden toegepast, ging de laatste paragraaf over het aanbieden van visuele ondersteuning.

Er valt nog veel meer te vertellen over de verschillende vormen van visuele ondersteuning. Hier is echter een globaal overzicht gegeven met bij de verschillende vormen van visuele ondersteuning enkele voorbeelden. In het volgende hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de vorm van visuele ondersteuning die gebruikt wordt binnen 'De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd'.

Hoofdstuk 3 ‘De Tweegelanden’ en visuele ondersteuning

Binnen ‘De Tweegelanden’ wordt ook gebruikt gemaakt van visuele ondersteuning. De meest gebruikte vorm van visuele ondersteuning is het zwart-wit pictogram. Maar niet alle groepen gebruiken deze. Bijvoorbeeld ‘de Kiekeboe’, de jongste groep/babygroep, gebruikt geen zwart-wit pictogrammen, maar gebruikt op sommige momenten foto’s en voorwerpen.

Allereerst worden de meest voorkomende stoornissen beschreven van kinderen binnen ‘De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd’. Hierna wordt verder ingegaan op het niveau van het kind en wordt een meetinstrument besproken. De laatste paragraaf bespreekt het gebruik van pictogrammen binnen ‘De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd’ te Rijsbergen.

3.1 Welke doelgroep heeft de meeste baat bij visuele ondersteuning?

Niet alleen kinderen met een beperking of een indicatie van een stoornis/problematiek kunnen baat hebben bij visuele ondersteuning. Maar ook volwassenen en kinderen zonder problematiek. Denk aan pictogrammen als verkeersborden of de plaatjes in boeken voor kinderen die net leren lezen, het bordje nooduitgang, de man/vrouw tekening op het toilet. Bijna iedereen gebruikt pictogrammen en beelden zonder dat men zich daar van bewust is.

Als kinderen nog jong zijn spreken plaatjes en voorwerpen meer aan dan geschreven taal. Dit is simpelweg te verklaren; de hersenen van jonge kinderen zijn nog niet volgroeid en het leren lezen kost meer codeerwerk voor de hersenen.

Toch zijn er doelgroepen te noemen die extra baat kunnen hebben bij visuele ondersteuning.

Hieronder zijn de meest voorkomende stoornissen/problematieken van kinderen die binnen ‘De Tweegelanden’ verblijven omschreven. De voorbeelden betreffen kinderen die wij hebben leren kennen tijdens onze stages. De namen van de kinderen zijn gefingeerd. Hierbij is de indeling aangehouden uit het boek van F.C.Verhulst, Kinder- en Jeugdpsychiatrie, namelijk:

- Ontwikkelingsstoornissen
- Externaliserende stoornissen
- Psychiatrische stoornissen bij jonge kinderen

Ontwikkelingsstoornissen

Beer is een jongen van 7 jaar. Hij kan op school redelijk goed meekomen met zijn leeftijdsgenootjes. Toch heeft hij een groot probleem met rekenen. Zijn moeder klaagt dat hij te lui is en het rekenen niet leuk vindt, maar de leraar denkt daar anders over. Bij de andere vakken is Beer namelijk erg gedreven en oplettend. Tellen heeft Beer pas heel laat geleerd en hij telt sinds kort tot 10. Wel gebruikt hij zijn vingers en telt Beer hardop. De getallen lijken hem na een jaar in groep drie te hebben gezeten nog weinig te zeggen.....

- Leerstoornissen
Specifieke leerstoornissen zijn onverwachte, fundamentele moeilijkheden bij het leren lezen spellen of rekenen. Onverwacht omdat het optreedt bij kinderen met een normale intelligentie en normaal zintuiglijke functies. Specifieke leerstoornissen moeten onderscheiden worden van moeilijkheden ten gevolge van een algemene leerstoornis door lage intelligentie. (Verhulst Frank C., 2006)

Hierbij kun je denken aan kinderen met dyslexie die langzamer en moeilijker leren lezen en langer plaatjes nodig hebben bij het leren lezen. Ook dyscalculie is een vorm van een leerstoornis. Of Beer uit het voorbeeld van hierboven daadwerkelijk een leerstoornis heeft zal nog moeten blijken uit testen en onderzoeken. Er zijn kinderen met dyscalculie die soms gebruik maken van rekenmachines met pictogrammen van hoeveelheid vingers op een hand in plaats van het getal. Een voorbeeld van een dergelijke rekenmachine is te zien in figuur 2.

Figuur 2.

Het is maandagochtend en Jantje van 6 jaar zit in de kring. Zijn juffrouw vraagt wat Jantje heeft gedaan in het weekend. Hij hakkelt en stottert dat hij met opa en oma ergens is geweest en loopt vast in zijn verhaal. De juffrouw vraagt: “Jantje, waar ben je geweest met opa en oma?” Jantje zegt niets meer en kijkt naar de grond. Hij is de hele dag stil en zoekt weinig contact.

- Taalstoornissen

Bij kinderen met een taalstoornis is het taalniveau veel lager dan het non-verbale intelligentie niveau zou voorspellen. Deze taalstoornissen komen in verschillende vormen voor. Bijvoorbeeld het semantisch probleem. Hierbij groeit de woordenschat traag en het kind weet wat hij wil zeggen, maar kan de juiste woorden niet vinden.

Visuele ondersteuning zou hulp kunnen bieden bij het aanleren van nieuwe woorden. Maar ook om een kind zijn verhaal te laten vertellen of zichzelf duidelijk te laten maken.

Bij het voorbeeld van Jantje zou je visuele ondersteuning kunnen gebruiken.

Jantje wil vertellen dat hij in het weekend met zijn opa en oma naar het strand is geweest, maar hij komt niet op het woord strand. Een foto of een plaatje van een strand kan hem dan helpen om duidelijk te maken waar hij naartoe is geweest. Of misschien kan hij zelf een tekening maken van het strand.

Verder heb je het pragmatisch probleem bij een taalstoornis. Hierbij heeft het kind moeite om taal te gebruiken in de sociale context. Het is mogelijk dat dit probleem onderdeel uitmaakt van de pervasieve ontwikkelingsstoornis.

Arie is bijna 4 en gaat drie keer per week een hele dag naar 'De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd', "school" zoals hij het zelf noemt. Als je Arie ziet dan merk je dat er iets anders is aan hem. Hij laat weinig tot geen gezichtsuitdrukkingen zien en praat erg monotoon. Arie wil buiten spelen, want dit gebeurt altijd op dinsdag. Vandaag regent het en de pedagogisch medewerkster legt uit dat het regent en dat Arie niet buiten kan spelen, maar wel binnen. Arie blijft de hele dag herhalen dat hij buiten wil spelen en draait met zijn ogen. Hij lijkt veel last te hebben van de verandering en niet te begrijpen dat vandaag anders is dan de andere dinsdagen, omdat het regent. De pedagogisch medewerkster had haar uitleg kunnen ondersteunen/verduidelijken met behulp van pictogrammen, wellicht dat dit meer duidelijkheid had gegeven aan Arie.

- Autisme Spectrum Stoornissen (ASS) en andere pervasieve ontwikkelingsstoornissen De hoofdkenmerken van de autistische stoornis zijn: kwalitatieve beperkingen in de sociale interacties, kwalitatieve beperkingen in de communicatie, beperkte en zich herhalende stereotype patronen van gedrag/belangstelling en activiteiten.

De pictogrammen kunnen helpen in een sociale interactie. Door middel van pictogrammen kunnen kinderen met ASS leren om emoties te onderscheiden, en hoe om te gaan met een ander.

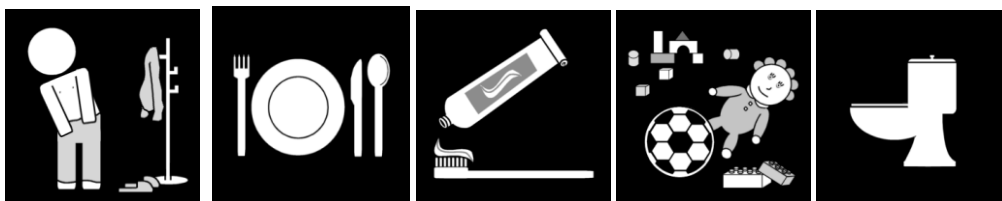
Om de wereld van het autistische kind overzichtelijk te maken wordt vaak gebruik gemaakt van visuele ondersteuning in de vorm van dagritmesystemen en voornamelijk de zwart/wit pictogrammen. Hier komen wij later in dit hoofdstuk nog op terug.

-Externaliserende stoornissen

Stefan (4) wordt per half uur wel 20 keer gecorrigeerd door moeder. Stefan is moeilijk corrigeerbaar en lijkt vrijwel nooit moe te worden. Hij stort zich bij het spelen van het ene spel in het andere en moeder weet niet meer wat ze tegen Stefan kan/moet zeggen om hem bij de les te houden.

- Aandachtstekort-hyperactiviteitsstoornis (ADHD)
Dit is een chronische stoornis die zich uit in aandachtsproblemen, hyperactiviteit en impulsiviteit in meerdere levensdomeinen van een kind en in extreme mate.

Om rust en structuur te geven aan deze kinderen kan ook visuele ondersteuning worden gebruikt. Bijvoorbeeld in de vorm van een dagritme.

Figuur 3: pictogrammen dagritme

Het kind weet wat er gaat komen, wat er verwacht wordt en kan zich voorbereiden. Hij of zij wordt dan tegelijkertijd minder bloot gesteld aan onverwachte prikkels waardoor het kind waarschijnlijk meer rust kan vinden.

Gijs (6) is erg dwingend volgens zijn zussen. Als Gijs iets wil en het mag niet (of het is niet mogelijk) dan eist hij de aandacht op door te slaan, te schreeuwen en veel kapot te maken. Hij lijkt ongevoelig voor straf en geheel onhandelbaar.

- Gedragsstoornissen

Gedragsstoornissen bestaan uit gedragingen die voor de omgeving als storend worden beleefd. Denk hierbij aan agressief gedrag, gewelddadig gedrag, stelen, brand stichten, overtreden van regels. Deze kinderen zijn vaak erg onrustig en impulsief.

Visuele ondersteuning kan hierbij voor rust en structuur zorgen, omdat Gijs kan zien wat er komen gaat. Zodoende wordt de dag dus voorspelbaar. Tevens kan doormiddel van gebruik van visuele ondersteuning aangegeven worden wat wel en niet mag. Dit voorkomt bijvoorbeeld dat ouders tien keer moeten herhalen wat een kind moet doen en wat hij niet moet doen in het voorbeeld van Gijs. Dit kan door de pictogrammen van ongewenst gedrag (bijvoorbeeld: slaan, schoppen, spugen, schreeuwen) op een rood papier te plakken. En pictogrammen van gewenst gedrag (bijvoorbeeld: luisteren, spelen, stil zitten) op een groen papier te plakken.

Zo kan Gijs in één blik zien wat er van hem wordt verlangd en wat hij wel en niet mag doen. Dit kan een positieve werking hebben op het gedrag van Gijs, omdat dit hem meer rust geeft en hem structuur biedt.

-Psychiatrische stoornissen bij jonge kinderen

Mila is 4 jaar. Mila is erg aanhankelijk en wil op schoot bij haar groepsleidster. Als zij twee minuten op schoot zit kijkt ze de groepsleidster boos aan en spuugt in haar gezicht. Mila schreeuwt en schopt en wil van haar schoot af. De groepsleidster krijgt geen hoogte van Mila en haar wisselende gedrag.

- Reactieve hechtingsstoornissen

De gehechtheid is een uiting van de vitale behoefte aan contact en zorg voor het kind. In het eerste levensjaar wenden kinderen zich bij voorkeur tot de persoon aan wie ze zich gehecht hebben voor deze behoeften. Door ongunstige omstandigheden bijvoorbeeld verwaarlozing, kunnen kinderen onveilig gehecht raken. De reactieve hechtingsstoornis is onder te verdelen in het geremde type: dit kind gaat het contact uit de weg, en het ontremde type: dit kind zoekt nabijheid van anderen, is niet selectief bij het zoeken van contact.

Een kind dat vaak angstig is kan baat hebben bij visuele ondersteuning zodat het weet wat gaat komen en er dus geen onverwachte dingen voorkomen. Ook kan deze vorm van ondersteuning structuur bieden aan kinderen die onveilig gehecht zijn en weinig tot geen structuur kennen. Door met bijvoorbeeld pictogrammen te werken kan aan het kind duidelijk worden gemaakt, dat bijvoorbeeld de pedagogisch medewerkster aardig is en dat het kind niet bang hoeft te zijn.

Voor alle hiervoor beschreven stoornissen geldt een DSM-IV classificatie.

Welke doelgroep de meeste baat heeft bij het gebruik van visuele ondersteuning valt moeilijk te zeggen. De laatste jaren is het gebruik van visuele ondersteuning zichtbaarder geworden binnen het reguliere basisonderwijs. Waar voorheen alleen het Montessori-onderwijs met dagkleuren en agenda's (dagschema's) werkte, zien wij nu veel meer basisscholen die hier gebruik van maken. Omdat kinderen binnen het Montessori-onderwijs veel keuzes mogen maken en ontdekkend mogen leren met als uitgangspunt van het kind: "help mij om het zelf te doen", is alles in de groep duidelijk zichtbaar gemaakt en kan een kind zelfstandiger kiezen en weet het kind waar het aan toe is. Nu wij dit ook in het reguliere basisonderwijs zien, zouden wij kunnen concluderen dat visuele ondersteuning voor ieder kind baat kan hebben.

Binnen het bijzonder onderwijs/instellingen/dagbehandeling zien wij dat er vaak gebruikt gemaakt wordt van visuele ondersteuning bij verstandelijk beperkte kinderen. En zoals eerder genoemd zien wij dat het gebruik van pictogrammen bijna altijd wordt aangeraden bij kinderen met een autisme spectrum stoornis om hun wereld overzichtelijker te maken. Maar of dit daadwerkelijk voor ieder kind met een stoornis uit het autistisch spectrum een ondersteuning is, dat is de vraag.

Samenvattend:

Al met al vinden wij het lastig om antwoord te geven op de vraag: 'Welke doelgroep heeft de meeste baat bij het gebruik van visuele ondersteuning?'. Wel hebben wij voorbeelden gegeven van mogelijkheden en voordelen die visuele ondersteuning kan bieden bij verschillende problematieken en stoornissen.

Als wij gaan kijken naar de kinderen binnen 'De Tweegelanden', dan kunnen wij als antwoord op de vraag stellen dat eigenlijk ieder kind wel baat heeft bij visuele ondersteuning. De mate waarin kinderen baat hebben bij of hier waarde aan hechten verschilt. Zo hebben wij gezien dat kinderen in de accentgroepen, kinderen met ASS problematiek, meer waarde hechten aan visuele ondersteuning dan kinderen in andere groepen. Kinderen in andere groepen hebben bijvoorbeeld niet allemaal behoefte aan visuele ondersteuning van het dagritme om te verduidelijken wat ze gaan doen (activiteit), maar kunnen het dagritme bijvoorbeeld wel prettig vinden om de dag te overzien (tijd). In de volgende paragraaf wordt ingegaan op een vraag die voortvloeit vanuit de hierboven gestelde vraag, namelijk: 'Wat moet een kind in huis hebben om baat te hebben bij visuele ondersteuning?'.

3.2 Wat moet een kind in huis hebben om baat te hebben bij visuele ondersteuning?

Om gebruik te maken van visuele ondersteuning zal een kind moeten beschikken over een redelijk tot goed zichtvermogen. Daarnaast is een bepaald niveau van betekenis toekennen aan zijn of haar waarneming van belang. Immers als het kind de vorm van visuele ondersteuning (bijvoorbeeld: pictogrammen, foto's, tekeningen) niet begrijpt zal het kind hier ook geen baat bij hebben. Er bestaan vier niveaus¹⁰ van betekenis toekennen:

Sensatie niveau:

Dit zijn de zintuiglijke waarnemingen en ervaringen. De persoon die op dit niveau zit heeft geen functioneel inzicht. Hij ziet dus niet waar iets voor dient. Bijvoorbeeld een mes is om mee te snijden, maar dat weet deze persoon niet. Dit niveau is te vergelijken met het waarnemingsniveau van een baby.

Presentatie niveau:

De informatie wordt door een persoon op dit niveau concreet waargenomen. De functionele betekenis moet letterlijk aanwezig zijn. Dus een mes is alleen om mee te snijden als er ook iets te snijden is. Als je bij wijze van spreken een mes in een volledig lege kamer zou leggen dan zou deze persoon niet weten wat je met een mes moet doen. Voor deze persoon wordt het leven in het hier en nu (dus de actuele situatie) voorspelbaar. Deze personen vinden het moeilijk om over de toekomst te praten of na te denken.

Representatie niveau:

De persoon die op dit niveau zit begrijpt de symbolische betekenis. Hij of zij heeft zicht op de toekomst en kan zaken voorspellen die buiten het hier en nu zijn. Bijvoorbeeld: als je straks naar huis gaat wat ga je dan doen? Een persoon op dit niveau kan zeggen dat hij gaat spelen en daarna eten, televisie kijken en naar bed.

Metarepresentatie niveau:

Personen op dit niveau kunnen de betekenis achter de primaire betekenis waarnemen. Ze zien dat bijvoorbeeld de betekenis los staat van de primaire representatie. Bijvoorbeeld: deze persoon snapt het als je zegt: 'ik kan je wel achter het behang plakken'. Dat je dat niet echt gaat doen maar dat je hem of haar vervelend vindt. Personen die dit niveau niet hebben, zullen denken dat je ze echt achter het behang wilt plakken!

Om voorwerpen en plaatjes als ondersteuning te kunnen gebruiken is het voor het kind een vereiste dat hij/zij minstens een betekenisverlening op representatieniveau heeft.

Om dit niveau bij een kind te bepalen is een klinisch instrument ontwikkeld door Ilse Noens, professor Ina van Berckelaer-Onnes en logopedist/autismeconsulent Roger Verpoorten. Het instrument heet: de ComVoor. In de volgende paragraaf zal dit meetinstrument nader worden toegelicht.

¹⁰ Verpoorten, R, (1996). *Communicatie met verstandelijk gehandicapte autisten: Bekeken vanuit een multidimensioneel communicatiemodel*, in: Nederland Tijdschrift voor Zorg aan verstandelijk gehandicapten, jaargang 22 nr.2, pp. 106-120.

3.3 De ComVoor

In deze paragraaf wordt verder ingegaan op het meetinstrument: de ComVoor.

De ComVoor is handelingsgericht. Het test het niveau van betekenisverlening van een persoon welke van belang is bij de communicatie en de ondersteuning hiervan.

De ComVoor richt zich op twee kernvragen¹¹:

1. Welke middelen zijn geschikt om communicatie te ondersteunen?

Bijvoorbeeld: voorwerpen, foto's, tekeningen, pictogrammen en geschreven taal.

2. Op welk niveau van betekenisverlening kunnen de gekozen middelen worden ingezet?

Bijvoorbeeld: sensatie, presentatie, representatie, metarepresentatie.

Doelgroep

De ComVoor is in eerste instantie ontwikkeld voor mensen met een Autisme Spectrum Stoornis die niet of slechts in beperkte mate verbaal communiceren. Uiteraard is deze test ook bruikbaar voor mensen met andere stoornissen die communicatieproblemen hebben. De ComVoor is zowel geschikt voor kinderen en jongeren als voor volwassenen. De ComVoor heeft een ondergrens en een bovengrens. De ondergrens ligt rond een (psychomotorische) ontwikkelingsleeftijd van twaalf maanden. En de bovengrens rond een ontwikkelingsleeftijd van zestig maanden.

Toepassing

In de toepassing van de ComVoor kijkt de persoon die de test afneemt naar ieder testpersoon afzonderlijk. Men kijkt wat hij of zij goed heeft gemaakt en wat niet. Er wordt dus niet naar een norm gekeken van aantal goed of een aantal fout, of een vergelijking gemaakt met andere personen.

Opbouw

De ComVoor bestaat uit twee niveaus met een totaal van vijf reeksen en 36 items (inclusief de zogenaamde oefenitems). De ComVoor is afgestemd op de waarnemingsproblematiek van mensen met een autisme spectrum stoornis. Het handelingsscenario (de handeling die de persoon moet uitvoeren) is zeer eenvoudig: elk item is zo gemaakt dat het als een sorteertaak moet worden uitgevoerd.

Bij niveau I gaat het om opdrachten op presentatie niveau. Dit betekent dat er identieke voorwerpen of afbeeldingen op grond van letterlijk waarneembare eigenschappen zoals materie, vorm, kleur en grootte moeten worden gesorteerd. Bijvoorbeeld: een plaatje van een appel op een identiek plaatje van een appel leggen. Of alle rode voorwerpen bij alle rode voorwerpen, alle gele bij alle gele, etc.

Niveau I bestaat uit drie reeksen, deze worden reeks 1, reeks 2 en reeks 3 genoemd. De eerste reeks wordt de oefenreeks genoemd, hierin wordt dus het handelingsscenario geoefend. In de tweede en de derde reeks moeten er voorwerpen en afbeeldingen worden gesorteerd.

Niveau II gaat over het representatie niveau. Nu dienen voorwerpen te worden gesorteerd op basis van hun betekenis en niet op basis van hun uiterlijk.

Dit niveau bevat twee reeksen, deze worden reeks 4 en reeks 5 genoemd. Bij reeks 4 is het de bedoeling dat er binnen dezelfde vorm wordt gesorteerd, bijvoorbeeld: alleen plaatjes, alleen voorwerpen, alleen pictogrammen etc. In reeks 5 moet er worden gesorteerd met verschillende vormen, bijvoorbeeld: een combinatie van plaatjes, pictogrammen en voorwerpen.

¹¹ Verpoorten, R., Noens, I., van Berckelaer-Onnes, I. (1999). *ComVoor, Voorlopers in communicatie*. Universiteit Leiden.

Afname

Afname van de ComVoor gebeurt door een orthopedagoog, psycholoog, psycholinguïst of logopedist met testbevoegdheid. Om met de ComVoor te mogen werken is een eendaagse cursus verplicht. Logopedisten zonder testbevoegdheid dienen de ComVoor af te nemen onder supervisie van een orthopedagoog, psycholoog of psycholinguïst met testbevoegdheid. Binnen 'De Tweegelanden' wordt de ComVoor door de logopediste afgenomen.

Afnameduur

De afname duurt gemiddeld 45 minuten. Maar omdat niet iedereen hetzelfde is kan dit ook veel korter of langer zijn.

ComVoor en 'De Tweegelanden'

Binnen 'De Tweegelanden' wordt de ComVoor door de logopediste afgenomen. Deze bepaalt niet alleen bij welke kinderen zij deze test afneemt. Dit wordt gedaan op aanvraag van het hele team of de orthopedagoog. De test wordt afgenomen om te kijken op welk niveau het kind betekenis verleent en welk communicatiesysteem eventueel het beste bij het desbetreffende kind past. Nadat de uitslag van de test bekend is wordt deze in de behandelplanbespreking besproken. Omdat bijna alle kinderen op het niveau van pictogrammen zitten, hoeft er maar weinig introductie van nieuwe vormen van visuele ondersteuning plaats te vinden binnen de groepen.

3.4 Pictogrammengebruik en 'De Tweegelanden'

Zoals in hoofdstuk 2.2 beschreven staat, zijn pictogrammen al dan niet officiële zwart-wit 'tekeningen' met een duidelijk contrast tussen voor- en achtergrond. Ze hebben een zekere graad van abstractie, bijvoorbeeld gezichtjes zonder ogen, oren, mond en neus.

Figuur 4: pictogram

In de hulpverlening voor mensen met een verstandelijke beperking worden pictogrammen al jaren lang gebruikt om activiteiten en handelingen te visualiseren. Geleidelijk aan is men dit ook gaan gebruiken bij mensen met autisme spectrum stoornissen. (Degrieck, S.)¹²

Binnen 'De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd' te Rijsbergen, wordt gebruik gemaakt van officiële zwart-wit pictogrammen van uitgeverij 'de Vijfhoek'. Deze hangen als dagritme in de groepen en worden al dan niet ook aan het individuele kind aangeboden. Naar aanleiding van dit gegeven kan een tweedeling worden gemaakt bij het gebruik van de pictogrammen binnen 'De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd', namelijk:

- De dagritmekaarten (pictogrammen om de structuur van de dag aan te geven aan alle kinderen in de groep)
- De pictogrammen die als communicatiesysteem worden ingezet bij kinderen die dit nodig hebben. (individueel plankje met pictogrammen, emotiekaarten enz.)

In hoofdstuk 2 is te lezen dat ieder kind baat zou kunnen hebben bij visuele ondersteuning. Maar in dit hoofdstuk komt ook naar voren dat niet alle kinderen baat hebben bij dezelfde vorm van visuele ondersteuning. Welke vorm geschikt is wordt gemeten aan de hand van de ComVoor die in de vorige paragraaf is uitgelicht.

Kinderen binnen 'De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd' te Rijsbergen, die een communicatiesysteem nodig hebben, zijn veelal kinderen met een autisme spectrum stoornis. Voor deze kinderen betekent het dagritme bestaande uit pictogrammen vaak meer dan een houvast gelijk aan een agenda. Kinderen die een communicatiesysteem in de vorm van pictogrammen aangeboden krijgen, kunnen zonder deze pictogrammen veel moeite hebben om te begrijpen wat er wordt gevraagd of wat er wordt gezegd.

Bij het gebruik van een communicatiesysteem met pictogrammen, zal altijd in het oog moeten worden gehouden, wat het doel is van het gebruik van de pictogrammen voor het kind. Deze doelen kunnen voor ieder kind verschillend zijn.

Voorbeelden van doelen zijn: de zelfstandigheid van het kind vergroten, de flexibiliteit vergroten, maar ook vermindering van stress door een grotere voorspelbaarheid.

¹² Degrieck, S. (2004). *Een goed verstaander*, in: Wetenschappelijk Tijdschrift Autisme theorie en praktijk, jaargang 3 nr.1, pp.17-20.

Mede om deze reden bestaan er twee accentgroepen binnen 'De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd', dit zijn de Berenboot en de Robbedoes.

Van belang is dat bij het gebruik van een dagschema voor de hele groep, de kinderen min of meer op hetzelfde begripsniveau zitten. Dagschema's in de vorm van pictogrammen zijn de laatste jaren ook binnen het reguliere basisonderwijs in de onderbouw te vinden. Dagschema's zijn een globaal overzicht van dagactiviteiten. Deze kunnen houvast bieden aan kinderen die nog niet kunnen lezen of moeite hebben met de gesproken taal.

Het dagschema is niet hetzelfde als het opzetten van een communicatiesysteem, gezien het opzetten van een communicatiesysteem een individueel proces zal moeten zijn.

Voor kinderen met een autisme spectrum stoornis zijn pictogrammen niet altijd de beste vorm van visuele ondersteuning, volgens Degrieck (2004) en Noens (2004)¹³. Daarom is het van belang de test ComVoor af te nemen, zodat gemeten kan worden welk begripsniveau het kind bezit op dat moment.

Bij het aanbieden van pictogrammen als communicatiesysteem, maar ook in de vorm van een dagritme zal er gelet moeten worden op¹⁴:

- Is dit het juiste communicatiemiddel voor dit kind?
- Hoeveel activiteiten kondig ik tegelijk aan?
- Hoe gebruikt het kind het dagschema? (wat doet de persoon juist met zijn dagschema)

Samenvattend:

In dit hoofdstuk is terug te lezen welke stoornissen en problematieken er zoal voorkomen bij 'De Tweegelanden' te Rijsbergen. Hier is dan ook een korte uitleg van gegeven met een aantal voorbeelden. Het blijkt wel dat meerder doelgroepen baat kunnen hebben bij visuele ondersteuning. De kinderen die binnen deze doelgroepen vallen, moeten wel een bepaald begripsniveau hebben om baat te kunnen hebben bij een bepaalde vorm van visuele ondersteuning.

Zoals eerder benoemd zijn de pictogrammen en dan specifiek de zwart/wit pictogrammen de meest voorkomende vorm van visuele ondersteuning binnen 'De Tweegelanden' te Rijsbergen.

Om antwoord te kunnen geven op onze hoofdvraag, namelijk:

"Kan er een algemene pictogrammenbase gemaakt worden voor 'De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd', voor kinderen (0-7, verschillende problematieken) die deze vorm van visuele ondersteuning nodig hebben en gebruiken? ", zal een praktijkonderzoek plaats vinden binnen 'De Tweegelanden' te Rijsbergen. Hierover gaan de volgende twee hoofdstukken.

¹³ Noens, I. (2004). *Communicatie met mensen met autisme en een verstandelijke beperking: Waarnemen maar niet begrijpen*, op: <http://www.nieuws.leidenuniv.nl>

¹⁴ Degrieck, S. (2004). *Een goed verstaander*, in: Wetenschappelijk Tijdschrift Autisme theorie en praktijk, jaargang 3 nr.1, pp.17-20.

Hoofdstuk 4 Motivering gekozen methodiek en verantwoording praktijkonderzoek

Het praktijkonderzoek is een essentieel onderdeel van de scriptie. Daarom wijden wij eerst een hoofdstuk aan de motivering voor de gekozen methodiek. Tevens verantwoorden wij alle vragen die wij in onze vragenlijst stellen. Om aan het praktijk onderzoek te kunnen beginnen heeft er eerst een vooronderzoek plaats gevonden. Dit vooronderzoek diende samen met de literatuur als informatiebron voor het praktijkonderzoek. Maar het vooronderzoek verschaftte ook informatie ter aanvulling voor het literatuuronderzoek.

4.1 Vooronderzoek

Het eerste deel van het vooronderzoek bestond uit een inventarisering van de bestaande vormen van visuele ondersteuning binnen ‘Dagbehandeling Jongere Jeugd De Tweegelanden’ in Rijsbergen. Wij hebben foto’s gemaakt in iedere groep van de aanwezige vormen van visuele ondersteuning. Deze zijn terug te vinden in de bijlage.

Er is bewust alleen voor de locatie Rijsbergen gekozen omdat dit de locatie is waar de stages werden gelopen. Tevens is er alleen voor Rijsbergen gekozen ter afbakening van het onderzoek.

Het tweede deel bestond uit twee gesprekken. Dit waren gesprekken met de orthopedagoog en de logopedist. Er is bewust voor deze twee beroepsgroepen gekozen, dit omdat de logopediste de test ComVoor afneemt bij de kinderen. Zoals eerder is beschreven heeft dit te maken met welke vorm van visuele ondersteuning uiteindelijk het meest geschikt is voor het kind. Wij hebben gezien welk materiaal hierbij wordt gebruikt en hoe de scorelijst eruit ziet. Ook hebben wij meer vragen kunnen stellen over hoe de ComVoor binnen de instelling wordt gebruikt.

Er is voor de orthopedagoog gekozen omdat zij voorheen zelf een structuur/accent groep heeft opgericht, en daarmee veel ervaring heeft opgedaan met visuele ondersteuning. De orthopedagoog gaf aan dat zij het belangrijk vindt dat in de dagstructuur van alle groepen dezelfde pictogrammen worden gebruikt om de overgang van de ene naar de andere groep te bevorderen.

Vanuit de gesprekken is meer nuttige informatie naar voren gekomen. Aan de hand van onder andere deze informatie is er een vragenlijst ontstaan waarop het praktijkonderzoek is gebaseerd.

4.2 Doelgroep praktijkonderzoek

Het praktijkonderzoek is gericht op de pedagogische medewerkers (groepsleidsters) van de Dagbehandeling Jongere Jeugd ‘De Tweegelanden’ te Rijsbergen. Er is specifiek voor deze doelgroep gekozen omdat zij degene zijn die met de visuele ondersteuning werken. De pedagogisch medewerkers bieden dit aan in de behandelgroep waar zij werkzaam zijn. In totaal zijn er 23 pedagogische medewerkers benaderd voor het onderzoek. Dit zijn tevens alle groepsleidsters die werkzaam zijn binnen deze locatie.

4.3 Opzet en verantwoording vragenlijst

Aan de hand van de informatie uit het vooronderzoek, literatuurstudie en aan de hand van de vragen die er nog lagen over het onderwerp visuele ondersteuning binnen ‘De Tweegelanden’ te Rijsbergen, is er een vragenlijst opgesteld. Het is de bedoeling dat deze vragenlijst duidelijkheid verschaft over het gebruik van visuele ondersteuning binnen ‘De Tweegelanden’ te Rijsbergen.

Binnen de vragenlijst is er een specificatie naar de zwart/wit pictogrammen gemaakt, omdat dit binnen ‘De Tweegelanden’ te Rijsbergen, de meest gebruikte vorm van visuele ondersteuning is. Tevens gaat de vraag die vanuit de instelling wordt gesteld, en waar deze scriptie ook op gebaseerd is, over de zwart/wit pictogrammen en het gebruik hiervan binnen de afdeling.

Om de vragenlijst en het praktijkonderzoek te introduceren is er een begeleidende brief (zie bijlage) gemaakt, waarin wij ons voorstelde en waarin het doel van de vragenlijst naar voren kwam. Vervolgens is iedere behandelgroep met haar pedagogische medewerkers persoonlijk benaderd. Er is uitleg gegeven waarom wij met deze vragenlijst kwamen en wat wij ermee wilde bereiken. Tevens werden de pedagogisch medewerkers persoonlijk benaderd met de vraag of zij de vragenlijst in wilde vullen. Door dit persoonlijke contact en deze manier van introduceren hoopten wij een zo groot mogelijke respons te bereiken. De pedagogische medewerkers hebben 2 weken de tijd gekregen om de vragenlijst in te vullen.

4.4 De vragenlijst

Hieronder staat de vragenlijst met onder iedere vraag de verantwoording voor de gestelde vraag.

VISUELE ONDERSTEUNING: ALGEMEEN

1a. Welke vorm(-en) van visuele ondersteuning gebruikt u?

→ s.v.p. aankruisen. Meerdere antwoorden mogelijk.

- ☐ Voorwerpen
- ☐ Foto's
- ☐ Pictogrammen
- ☐ Dagkalender
- ☐ Weekkalender
- ☐ Anders: namelijk

Door middel van deze vraag kan er geïnventariseerd worden welke vormen van visuele ondersteuning er gebruikt worden binnen de verschillende groepen van de Dagbehandeling Jongere Jeugd.

1b. Indien u pictogrammen gebruikt ter visuele ondersteuning gaat het om:

- ☐ Nee, ik gebruik géén pictogrammen. → ga door naar vraag 2c
- ☐ Ja, ik gebruik zwart/wit pictogrammen. → ga door naar vraag 2a
- ☐ Ja, ik gebruik kleuren pictogrammen. → ga door naar vraag 2c
- ☐ Ja, ik gebruik zwart/wit- en kleuren pictogrammen. → ga door naar vraag 2a

Ook dit is een inventarisatie vraag. Met deze vraag willen wij de groep afbakenen die wij willen ondervragen. Weten in hoeverre er gebruik wordt gemaakt van pictogrammen, is nodig om de volgende vragen te kunnen beantwoorden.

VISUELE ONDERSTEUNING: GEBRUIK

2a. Op welke wijze past u zwart/wit pictogrammen toe?

→ s.v.p. aankruisen. Meerdere antwoorden mogelijk.

- ☐ Groepsverband
- ☐ Individueel

Met deze vraag wordt er gekeken of de zwart/wit pictogrammen in groepsverband of individueel worden gebruikt of misschien wel voor allebei. Dit is belangrijk om te weten omdat onder andere in de vraagstelling van het gehele onderzoek naar voren komt of de pictogrammen voor iedere groep hetzelfde kunnen worden gemaakt.

2b. Kunt u enkele voorbeelden geven bij de wijze waarop u de pictogrammen toepast?

→ ga door naar vraag 3

Door deze vraag te stellen, hopen wij een duidelijk beeld te krijgen van de verschillende manieren waarop de pictogrammen worden toegepast binnen de groepen.

2c. Kunt u toelichten waarom u géén gebruik maakt van (zwart/wit) pictogrammen?

→ ga door naar vraag 9

Er zullen mensen zijn die de pictogrammen niet gebruiken. Door middel van het stellen van deze vraag komen wij te weten wat de reden hierachter is. Bijvoorbeeld: zijn de pictogrammen niet duidelijk genoeg? Is de huidige pictogrammen base zo incompleet dat er niet mee te werken valt? Heeft de doelgroep een andere vorm van visuele ondersteuning nodig? Sluiten pictogrammen als visuele ondersteuning niet aan bij de kinderen? Etc.

3. Op welke wijze introduceert u zwart/wit pictogrammen aan een nieuw kind in uw groep?

Aan de hand van deze vraag willen wij te weten komen hoe de pictogrammen geïntroduceerd worden. Wordt dat per kind individueel gedaan? Of is er überhaupt een vorm van introductie? Etc.

VISUELE ONDERSTEUNING: DOELGROEP

4a. Vindt u dat alle kinderen baat hebben bij deze vorm van visuele ondersteuning (zwart/wit pictogrammen)?

- O Ja* → ga door naar vraag 4b
O Nee → ga door naar vraag 4c

Door het stellen van deze vraag willen wij te weten komen hoe over visuele ondersteuning voor de kinderen wordt gedacht. Heeft ieder kind hier baat bij?

4b. Op welk(-e) vlak(-ken) vindt u dat het kind baat heeft bij de zwart/wit pictogrammen?

Met deze vraag wordt er gekeken of dat de pedagogische medewerkers vinden dat de zwart/wit pictogrammen baat hebben of niet. Dit is belangrijk om te weten voor het ontwikkelen van de aangepaste of geheel nieuwe pictogrammen base. Mocht het zo zijn dat alle, zo niet de meeste, medewerkers vinden dat het geen enkele baat heeft, dan moet er goed worden gekeken welke vorm van visuele ondersteuning dan moet worden gebruikt.

4c. Welke doelgroep(-en) vindt u wel/niet geschikt voor het gebruik van zwart/wit pictogrammen? S.v.p. toelichten.

Door middel van deze vraag is het mogelijk om een afbakening te maken van de doelgroep van de zwart-wit pictogrammen. Dit is van belang om te weten zodat wij kunnen bepalen of er een algemene pictogrammenbase kan komen en of er een vaste dagstructuur kan komen met voor iedere kind en iedere groep dezelfde pictogrammen.

5a. Bent u bekend met de pictogrammenbase van “De Vijfhoek”? (pictogrammenbase van uitgeverij “De Vijfhoek” die bij de logopedist op haar kamer staat)

- ☐ Ja → ga door naar vraag 5b
☐ Nee → ga door naar vraag 6

Wederom een inventarisatie vraag. Dit om te weten of iedere pedagogische medewerkster kennis heeft van de bestaande pictogrammenbase. Op deze wijze kunnen wij te weten komen of er nog extra introductie plaats moet vinden of niet.

5b. Maakt u gebruik van de pictogrammenbase van “De Vijfhoek”?

- ☐ Ja → ga door naar vraag 5c
☐ Nee → ga door naar vraag 5d

Op deze wijze komen willen wij te weten komen welk deel van de pedagogische medewerkers ook daadwerkelijk gebruik maakt van de pictogrammenbase.

5c. Bent u weleens afgeweken van de bestaande zwart/wit pictogrammen uit de algemene pictogrammenbase?

- ☐ Ja → ga door naar vraag 5d
☐ Nee → ga door naar vraag 6

Uit het gesprek met de orthopedagoog kwam naar voren dat er soms nog wordt afgeweken van de bestaande pictogrammenbase. Eén van de vragen die vanuit de instelling kwam was als volgt: wordt er afgeweken van de pictogrammenbase? En zoja, waarom?

5d. Kunt u aangeven wat de reden was voor het afwijken van de bestaande pictogrammen uit de pictogrammenbase?

Als vervolg op de vorige vraag komt deze vraag naar voren. De instelling wilde graag weten als er werd afgeweken, waarom dat dan gebeurde. Wij willen dit ook weten zodat wij hier rekening mee kunnen houden bij het vervaardigen van ons product.

6a. Heeft u ooit problemen ondervonden bij het gebruik van zwart/wit pictogrammen?

- ☐ Ja → ga door naar vraag 6b
☐ Nee → ga door naar vraag 7

Deze vraag wordt gesteld om er achter te komen of er problemen of knelpunten zijn wat betreft het gebruik van de zwart/wit pictogrammen. Om een goede handleiding te kunnen schrijven voor het gebruik van de pictogrammenbase, is het volgens ons zinvol deze vraag te stellen.

6b. Kunt u aangeven wat voor problemen u bent tegengekomen bij het gebruik van de zwart/wit pictogrammen?

Deze vraag slaat terug op de vorige. Mochten er problemen en/of knelpunten zijn dan kunnen die hier worden beschreven. Deze nemen we mee in het maken van een handleiding bij de pictogrammenbase.

7a. Zijn er voor u onduidelijke pictogrammen in de zwart/wit pictogrammenbase?

- ☐ Ja → ga door naar vraag 7b
☐ Nee → ga door naar vraag 8

Uit praktijk ervaring en uit het gesprek met de orthopedagoog kwam naar voren dat er soms onduidelijke pictogrammen in de base zitten. Met deze vraag wordt nagegaan of de pedagogische medewerkster het hier mee eens zijn.

7b. Welke pictogrammen zijn volgens u onduidelijk?

Ook dit is een vraag die terugslaat op de vorige vraag. Mochten de pedagogische medewerkster er onduidelijke pictogrammen tussen vinden zitten dan kunnen ze dat hier aangeven, en aangeven welke dan onduidelijk zijn. Deze kunnen we meenemen (aanpassen of een alternatief zoeken) bij het vervaardigen van een pictogrammenbase.

7c. Wat is er onduidelijk aan deze pictogrammen volgens u?

Hier proberen wij een antwoord te krijgen wat er onduidelijk is aan de bovengenoemde pictogrammen. Op deze wijze kunnen we de onduidelijke pictogrammen aanpassen of een alternatief zoeken, zodat ze wel duidelijk worden.

8a. Zou u meer willen weten over de bestaande pictogrammen base en het gebruik van de pictogrammen?

- ☐ Ja → ga door naar vraag 8b
☐ Nee → ga door naar vraag 9

Dit is een inventarisatie vraag. Wij willen weten of er meer informatie over de bestaande pictogrammenbase gewenst is, zodat we wellicht komen te weten of een handleiding voor de medewerkers zinvol is.

8b. Kunt u aangeven op welke wijze u meer te weten zou willen komen over de pictogrammenbase en het gebruik van de pictogrammen?

Mochten de pedagogische medewerkers meer informatie willen over de pictogrammenbase. Dan kunnen ze hier aangeven welke informatie ze wensen en op welke wijze ze deze willen ontvangen. Misschien in de vorm van een cursus, workshop, handleiding of presentatie? Wij willen ons onderzoek gaan presenteren aan de groepsleidsters en als blijkt dat er meer informatie gewenst is dan kunnen wij dit meenemen in de aanbevelingen.

OVERIG

9. Wilt u nog iets kwijt of mist u iets in deze vragenlijst dan zouden wij het op prijs stellen als u dat hieronder invult.

Deze vraag spreekt volgens ons voor zich. Mochten de pedagogische medewerkers nog iets kwijt willen dan kunnen ze dat hier neerzetten. Feedback op onze vragenlijst is zeer welkom omdat wij hiervan kunnen leren. Ook zouden we de missende onderdelen wellicht nog kunnen meenemen in ons onderzoek.

10. Om een beter beeld te krijgen van onze onderzoekspopulatie willen we u tot slot de volgende vragen stellen:

10a. In welke groep bent u werkzaam?

- ☐ Kiekeboe
- ☐ Dikkie Dik
- ☐ Berenboot
- ☐ Lampion
- ☐ Carrousel
- ☐ Robbedoes
- ☐ Toverboom
- ☐ Duizendpoot

10b. Wat is de leeftijd van de kinderen in uw groep?

Van tot..... jaar.

10c. Hoe lang bent u werkzaam als groepsleidster op de Tweegelanden dagbehandeling Jongere Jeugd in Rijsbergen?

..... jaar en maanden

Vraag 10 t/m 10c zijn voor ons als onderzoekers misschien wel interessant. Op deze wijze kunnen wij misschien een verschil zien tussen mensen die al heel lang werken op de instelling en mensen die er nog niet zo lang werken. Tevens kunnen wij wellicht een verschil ontdekken tussen de accentgroepen en de gemengde groepen. En verschillen tussen de leeftijden van kinderen.

Hartelijk bedankt voor uw medewerking! Sanne Langermans & Jochien Zwart

Hoofdstuk 5 Resultaten

Zoals in het vorige hoofdstuk vermeldt staat, zijn er voor het praktijkonderzoek vragenlijsten onder de pedagogisch medewerkers van dagbehandeling 'De Tweegelanden' te Rijsbergen verspreid. Van de 23 vragenlijsten die er verspreid waren, zijn er uiteindelijk 19 (19=n) terug gekomen. Dat is een respons van 83%. Wij zijn erg blij met dit percentage.

In iedere paragraaf van dit hoofdstuk zal een onderdeel van de vragenlijst centraal staan. Iedere vraag uit de vragenlijst zal worden besproken. De resultaten zullen onder andere in tabellen worden verwerkt. Deze tabellen moeten als volgt worden gelezen: de bovenste rij zijn de antwoorden die door de pedagogische medewerkers zijn gegeven. De middelste rij is het aantal pedagogische medewerker dat het desbetreffende antwoord heeft gegeven met daaronder het percentage. Het percentage is afgerond tot één cijfer achter de komma, waardoor het totaal kan afwijken van 100%.

5.1 Visuele ondersteuning: Algemeen

Dit is het eerste onderdeel van de vragenlijst. Er zijn een aantal inleidende vragen gesteld over het onderwerp: visuele ondersteuning.

1a. Welke vorm(-en) van visuele ondersteuning gebruikt u? Er zijn 6 antwoord mogelijkheden, deze zijn: *Voorwerpen, Foto's, Pictogrammen, Dagkalender, Weekkalender, Anders.*

De resultaten die uit deze vraag naar voren kwamen waren:

Alle vormen van visuele ondersteuning die wij opgesomd hebben worden gebruikt binnen de instelling. Uit het onderzoek blijkt dat er nog één aan toegevoegd moet worden, namelijk; een situatie/uitleg/bedoeling uittekenen.

Hieronder wordt in een schema weergegeven hoeveel medewerkers een bepaalde vorm van visuele ondersteuning gebruiken, en hoeveel procent dat is van het aantal medewerkers.

Voorwerpen	Foto's	Pictogrammen	Dagkalender	Weekkalender	Anders: uittekenen
6	14	16	14	13	1
31,6%	73,7%	84,2%	73,7%	68,4%	5,3%

1b. Indien u pictogrammen gebruikt ter visuele ondersteuning dan gaat het om:... de pedagogische medewerkers hadden de keuze uit de volgende antwoord mogelijkheden:

- O Nee, ik gebruik géén pictogrammen.*
- O Ja, ik gebruik zwart/wit pictogrammen.*
- O Ja, ik gebruik kleuren pictogrammen.*
- O Ja, ik gebruik zwart/wit- en kleuren pictogrammen.*

Uit de deze vraag bleek het volgende:

Nee, geen pictogrammen	Ja, zwart/wit pictogrammen	Ja, kleuren pictogrammen	Ja, zwart/wit- en kleuren pictogrammen
3	15	0	1
15,8%	78,9%	0%	5,3%

5.2 Visuele ondersteuning: Gebruik

Dit is het tweede onderdeel van de vragenlijst. Binnen dit onderdeel wordt er een overgang gemaakt naar de zwart/wit pictogrammen.

2a. Op welke wijze past u zwart/wit pictogrammen toe? Met de daarbij behorende antwoorden: Groepsverband en/of Individueel.

Hieronder de resultaten van deze vraag:

Groepsverband	Individueel
16	15
84,2%	78,9%

2b. Kunt u enkele voorbeelden geven bij de wijze waarop u de pictogrammen toepast?

Dit is een open vraag waarbij de pedagogisch medewerkers hun eigen mening konden geven. De gegeven meningen kwamen voor een groot deel overeen met elkaar. Wij hebben dan ook een opsomming van de gegeven antwoorden gemaakt, en deze in de onderstaande tabellen verwerkt.

Dagritme (groepsverband)	Ter ondersteuning van werkmomenten	Individuele weekkalender	Situatie verduidelijking	Spelmateriaal
16	3	6	3	2
84,2%	15,8%	31,6%	15,8%	10,5%

Emoties benoemen	Ondersteuning van taal en communicatie	Individueel pictogrammenbord van dagritme/activiteit	Leerkaarten	Vorbereiding op iets nieuws
2	1	10	1	1
10,5%	5,3%	52,6%	5,3%	5,3%

2c. Kunt u toelichten waarom u géén gebruik maakt van (zwart/wit) pictogrammen?

Uit de vraag die bij het vorige onderdeel werd gesteld blijkt dat er 3 pedagogische medewerkers geen pictogrammen gebruiken. Alleen deze 3 medewerkers hebben antwoord gegeven op deze vraag. De antwoorden kwamen net als bij vraag 2b overeen met elkaar.

Een antwoord was: *“de kinderen zijn te jong om deze abstracte pictogrammen te begrijpen.”*

Eén van de pedagogische medewerkers die deze vraag ook beantwoord had schreef een advies neer, welke zij had gekregen van de logopedist.

We citeren:

“Het advies van de logopedist is vaak, als er een communicatie systeem opgestart moet worden, om te starten met voorwerpen of foto's.”

Op deze opmerking komen wij in de conclusie terug.

3. Op welke wijze introduceert u zwart/wit pictogrammen aan een nieuw kind in uw groep?

Ook bij deze vraag is er behoorlijk wat saamhorigheid in de gegeven antwoorden. Wederom is er een opsomming gemaakt van de gegeven antwoorden, deze zijn terug te vinden in onderstaande tabellen.

Stap voor stap samen met het kind doornemen	Groepsgewijs uitleg geven	Duidelijkheid volgt uit het volgen van andere kinderen	Verbale ondersteuning bij bekijken van pictogrammen
9	3	8	6
47,4%	15,8%	42,1%	31,6%

Samen met kind de pictogrammen omdraaien	Herhaling	Beginnen met foto's. vervolgens linken aan een pictogram	Verwijzen naar pictogrammenbord
4	4	2	1
21,1%	21,1%	10,5%	5,3%

5.3 Visuele ondersteuning: Doelgroep

In het onderdeel 'Doelgroep' staan vragen die te maken hebben met de doelgroep van de zwart/wit pictogrammen.

4a. Vindt u dat alle kinderen baat hebben bij deze vorm van visuele ondersteuning (zwart/wit pictogrammen)? Met de bijbehorende antwoordmogelijkheden: Ja of Nee

Het aantal gegeven antwoorden:

Ja	Nee	Geen antwoord
12	5	2
63,2%	26,3%	10,5%

Opvallend was dat er één pedagogische medewerker een schriftelijke toevoeging gaf bij haar antwoord op deze vraag (ze gaf 'nee' als antwoord op de vraag). Wij citeren:

"Bij sommige kinderen is een verbale boodschap voldoende"

4b. Op welk(-e) vlak(-ken) vindt u dat het kind baat heeft bij de zwart/wit pictogrammen?

Ook bij deze vraag waren er een aantal antwoorden welke overeenkwamen met elkaar. Wij hebben wederom een opsomming gemaakt van de gegeven antwoorden.

Dagritme is visueel helder	Kind heeft overzicht, weet waar het aan toe is	Geeft zekerheid en structuur
7	12	8
36,8%	63,2%	42,1%

Ondersteuning van communicatie	zelfstandigheid	Sociaal vlak
2	2	2
10,5%	10,5%	10,5%

4c. Welke doelgroep(-en) vindt u wel/niet geschikt voor het gebruik van zwart/wit pictogrammen?
S.v.p. toelichten.

Bij deze vraag hebben de medewerkers zelf een onderscheid gemaakt tussen welke doelgroep niet en welke doelgroep wel geschikt is voor het gebruik van zwart/wit pictogrammen. Hieronder volgen dan ook twee tabellen. In de eerste tabel staan de gegeven antwoorden voor wie het niet geschikt is. En in de tweede staan de antwoorden voor wie het wel geschikt is. Dit alles is gebaseerd op de meningen van de pedagogisch medewerkers.

Niet geschikt:

Jonge kinderen(jonger dan 2,5jaar)	Kinderen met een(extreem) laag (intelligentie) niveau	Kinderen die voldoende hebben aan een verbale instructie
2	1	2
10,5%	5,3%	10,5%

Wel geschikt:

Kleuters	Structuur groepen	Kinderen die door onrust worden geleid	Kinderen met problemen in de communicatie	Kinderen met ASS-problematiek
1	2	3	4	3
5,3%	10,5%	15,8%	21,1%	15,8%

Kinderen met gehoorproblemen	Kinderen waarbij iets niet snel doordringt	Kinderen zonder tijdsbesef	Voor kinderen die nog niet kunnen lezen.
1	2	1	1
5,3%	10,5%	5,3%	5,3%

5.4 Visuele ondersteuning: Pictogrammenbase

Eén van de laatste onderdelen in de vragenlijst is de pictogrammenbase. Alle vragen binnen dit onderdeel hebben te maken met de bestaande pictogrammenbase van 'de Vijfhoek'. Deze base staat op de kamer van de logopediste.

5a. Bent u bekend met de pictogrammenbase van "De Vijfhoek"?

Ja	Nee	Niet beantwoord
14	3	2
73,7%	15,8%	10,5%

5b. Maakt u gebruik van de pictogrammenbase van "De Vijfhoek"?

Ja	Nee	Niet beantwoord
14	0	5
73,7%	0%	26,3%

5c. Bent u weleens afgeweken van de bestaande zwart/wit pictogrammen uit de algemene pictogrammenbase?

De resultaten van deze vraag:

Ja	Nee	Geen antwoord
10	2	7
52,6%	10,5%	36,8%

5d. Kunt u aangeven wat de reden was voor het afwijken van de bestaande pictogrammen uit de pictogrammenbase?

Net als bij veel van de vorige vragen, kwamen de gegeven antwoorden veel overeen. Wij hebben een opsomming gemaakt in een tabel hieronder.

Pictogram bestaat niet in de huidige pictogrammenbase	Pictogram is niet duidelijk genoeg(dit kan voor zowel de groep als voor het individueel gelden)	Gezelligere plaatjes (de zwart/wit pictogrammen zijn te 'saai')
9	8	1
47,4%	42,1%	5,3%

Bij deze vraag gaven sommige medewerkers ook aan welke oplossing ze hadden, nadat ze af waren geweken. De oplossingen die zij aandroegen waren als volgt:

- pictogram zelf tekenen
- opzoeken op internet (bijvoorbeeld op: www.sclera.be)

6a. Heeft u ooit problemen ondervonden bij het gebruik van zwart/wit pictogrammen?

Ja	Nee	Niet beantwoord
6	10	3
31,6%	52,6%	15,8%

6b. Kunt u aangeven wat voor problemen u bent tegengekomen bij het gebruik van de zwart/wit pictogrammen?

Ook hier kwamen een aantal antwoorden overeen. Wij hebben ze weer opgesomd in de tabel.

Kon een bepaalde pictogram niet vinden	Pictogram niet duidelijk genoeg. Hierdoor raken kinderen in de war	Kinderen geven een andere betekenis aan pictogram	Pictogrammen van gebeurtenissen die niet vaak voorkomen missen in de base	*Pictogram voor een bepaalde gebeurtenis komt niet overeen met het pictogram voor dezelfde gebeurtenis in een ander groep.
1	4	2	1	1
5,3%	21,1%	10,5%	5,3%	5,3%

*Ter illustratie citeren wij een antwoord van één van de medewerkers:

“Met name bij kinderen met ASS-problematiek. Pictogram van fiets=buitenspelen. Als bij een andere groep/of andere juf een andere picto gebruikt wordt voor het buitenspelen kan dit erg verwarrend zijn. Of als thuis een andere picto gebruikt wordt. Er moet altijd wel eerst duidelijkheid zijn waar welke picto voor staat.”

7a. Zijn er voor u onduidelijke pictogrammen in de zwart/wit pictogrammenbase?

Ja	Nee	Niet beantwoord
7	7	5
36,8%	36,8%	26,3%

7b. Welke pictogrammen zijn volgens u onduidelijk?

Zowel voor deze vraag, als voor de volgende, geldt; er waren binnen de gegeven antwoorden veel overeenkomsten. Waardoor wij een opsomming hebben gemaakt en die uitgewerkt in tabellen.

Op bezoek/visite gaan	Een baby	Emotie: aardig	Niet beantwoord
1	1	1	16
5,3%	5,3%	5,3%	84,2%

7c. Wat is er onduidelijk aan deze pictogrammen volgens u?

Het geeft geen goed beeld van de realiteit	Er kunnen meerdere betekenissen aan toegekend worden	Veroudering van het pictogram	*Sommige kinderen zijn heel detailgericht en nemen een pictogram heel letterlijk.	Niet beantwoord
1	2	1	2	13
5,3%	10,5%	5,3%	10,5%	68,4%

**ter illustratie citeren wij een medewerkster:*

“Het ligt aan het kind hoe detailgericht het is. De picto voor spelen/speelgoed kan ook opgevat worden als: ik mag spelen met de poppen, of met het springtouw.”

Dit is een uitspraak waar wij in onze conclusie nog op terug zullen komen.

8a. Zou u meer willen weten over de bestaande pictogrammen base en het gebruik van de pictogrammen?

Ja	Nee	Niet beantwoord
3	14	2
15,8%	73,7%	10,2%

8b. Kunt u aangeven op welke wijze u meer te weten zou willen komen over de pictogrammenbase en het gebruik van de pictogrammen?

Bij deze vraag waren er maar drie medewerkers die antwoord gaven, dit is terug te leiden naar vraag 8a.

De antwoorden die naar voren kwamen waren:

“Een informatie/uitleg moment”

“Ik weet al veel van de picto's, maar hoe meer informatie, hoe beter”

“Ik zou graag willen weten of wat wij doen ook goed is en of dit op de juiste manier gebeurt.”

5.5 Overig

Binnen dit onderdeel werden er vragen gesteld als hoelang ze al werkzaam zijn binnen de instelling, op welke groep ze staan en wat de leeftijd van deze groep is.

Deze gegevens kunnen wij bij de vragen halen indien er een verschil in gebruik van de pictogrammen te zien is.

Verder kregen de medewerkers nog de mogelijkheid om een toevoeging te maken aan de vragenlijst. Hier heeft bijna niemand gebruikt van gemaakt. Sommige schreven kreten op als: “Succes” en “Lijkt me wel een zinnig onderzoek”. Dit vonden wij uiteraard fijn, omdat dit ons motivatie geeft.

Er waren twee personen die een stukje schreven. Deze vinden wij waard om te citeren omdat dit meningen zijn van personen die met de pictogrammen werken. Wij citeren:

“Pictogrammen gebruik verschilt erg per kind en per groep. Lastig om hiervoor één zelfde hantering van picto’s te maken(alle groepen dezelfde picto’s), daar het ene kind een bepaald pictogram beter begrijpt als een ander kind. Bijvoorbeeld: picto van handeling ‘fruit eten’ of de picto ‘appel-peer’. Sommige kinderen behoeven een visualisering van de handeling, andere van wat ze gaan eten.”

“Ik denk dat het zinvol is overal dezelfde picto’s te hanteren, met name wanneer kinderen een overstap maken naar een andere groep is dit van belang.”

Dit vinden wij interessante uitspraken. Wij zullen hier dan ook op terugkomen in onze conclusie.

Hoofdstuk 6 Conclusie

Allereerst willen wij terugkomen op het citaat wat boven de inleiding staat beschreven, namelijk:

"Kinderen mogen zich achter ons verschuilen, maar wij nooit achter de kinderen. En dan nog: hoe ze ook zijn, groot, verstandig, sterk, altijd hebben ze onze bescherming en onze hulp nodig."
(Uit: V. Astafjev, *De Keizervis*)

Dit citaat komt volgens ons overeen met een basisprincipe uit **"De Klant Centraal"** (paragraaf 1.2.1) waarin de visie van Tender naar voren komt. Dit eerste basisprincipe luidt:

1. Onze cliënt is de jeugdige én zijn ouders.

Met ouders bedoelen we degenen, die actief de verantwoordelijkheid voor de opvoeding van een kind dragen. Dat hoeft dus niet de biologische ouder te zijn. Binnen die definitie krijgt in geval van kindbescherming ook de (gezins-)voogd een plaats. Vanaf 16 jaar prevaleert de vraag van de jeugdige, mits de jeugdige in staat is tot een redelijke beoordeling van zijn belangen.

Hieruit blijkt dat Tender net als in het citaat uit *"De Keizervis"* nadruk legt op de verantwoordelijkheid van ouders en volwassenen voor de opvoeding van kinderen. Zelf al is een kind 16 jaar, dan nog zullen volwassenen hen mogen beschermen voor wat deze kinderen nog niet kunnen overzien.

Wij vinden dit een mooi en waar gegeven. Ook zijn wij blij dat in de wet op de Jeugdzorg beschermingsmaatregelen zijn opgenomen zodat kinderen die onze hulp en bescherming nodig hebben, deze ook kunnen krijgen.

Naar aanleiding van ons literatuur en praktijk onderzoek willen wij antwoord proberen te geven op de vraagstelling waarmee wij deze scriptie zijn begonnen.

Aan de hand van deze vraagstelling hebben wij enkele deelvragen opgesteld. Deze willen wij eerst beantwoorden voordat wij antwoord zullen geven op de hoofdvraag.

Deelvragen:

1. Wat is visuele ondersteuning?

Volgens ons is visuele ondersteuning een ruim begrip. In ons literatuur onderzoek hebben wij enkele definities gevonden die te maken hebben met visuele ondersteuning, echter deze definities vinden wij niet compleet genoeg. Wel vinden wij dat in deze definities punten worden uitgelicht die wij belangrijk vinden.

Visuele ondersteuning omschrijven wij als een hulpmiddel dat te gebruiken is ter verduidelijking van de communicatie, bijvoorbeeld om een beter beeld te geven van handelingen, situaties, tijd en emoties.

Henk Faassen (paragraaf 2.1) heeft in zijn definitie van visuele taal benadrukt dat ieder individu een andere perceptie heeft van een beeld. Wij zijn het hier mee eens en vinden dat bij het gebruik van visuele ondersteuning rekening zal moeten worden gehouden met de verschillen in perceptie van het beeld. Dit sluit aan bij de visie van Tender (paragraaf 1.2) waarin verwoord staat dat iedere cliënt als individu wordt gezien en vanuit de individuele hulpvraag van de cliënt wordt benaderd. Bij Tender wordt gekeken naar het beeld welke de cliënt zelf heeft op zijn hulpvraag.

Naar aanleiding van deze omschrijving van visuele ondersteuning en de punten die wij belangrijk vinden hebben wij onze vraagstelling aangepast.

De oude vraagstelling luidde als volgt:

Kan er een algemene pictogrammenbase gemaakt worden voor ‘De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd’, voor kinderen (0-7, verschillende problematieken) die deze vorm van visuele ondersteuning nodig hebben en gebruiken?

De nieuwe vraagstelling nu:

Kan er een algemene pictogrammenbase gemaakt worden voor ‘De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd’, voor kinderen (0-7, verschillende problematieken) waarbij rekening wordt gehouden met de individualiteit van het kind of met de unieke perceptie van een beeld wat ieder kind heeft?

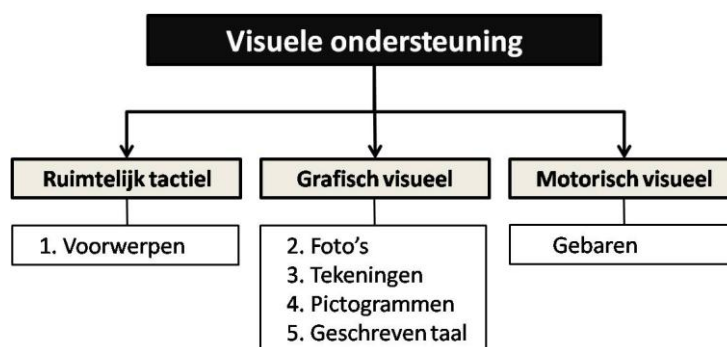
Hieruit blijkt dat wij ons een nieuwe deelvraag hebben moeten stellen:

Hoe kan rekening gehouden worden met de individualiteit of de unieke perceptie van beeld wat ieder kind heeft bij het maken van een algemene pictogrammenbase?

Hier zullen wij bij het beantwoorden van de vraagstelling op terugkomen.

2. Welke vormen van visuele ondersteuning zijn er?

Om een visueel beeld te geven van het antwoord op deze vraag hebben wij, naar aanleiding van de tekst van Van Balkom (paragraaf 2.2), de vormen nog een keer in een schema gezet. Deze vormen van visuele ondersteuning lopen van laag naar hoog begripsniveau.

Figuur 3: onderverdeling visuele ondersteuning

Naar aanleiding van ons praktijkonderzoek is te concluderen dat er binnen ‘Dagbehandeling Jongere Jeugd De Tweegelanden’ te Rijsbergen, vooral gebruik wordt gemaakt van foto's en pictogrammen. Voorwerpen en tekeningen worden maar zelden gebruikt, en gebaren helemaal niet. Dit bleek uit de eerste vraag van onze vragenlijst en uit onze inventarisatie (zie: foto's bijlage 3) die wij in iedere groep hebben gehouden.

Een voor ons interessante uitspraak die naar voren kwam uit één vragenlijst was:

“Het advies van de logopedist is vaak, als er een communicatie systeem opgestart moet worden, om te starten met voorwerpen of foto’s.” (paragraaf 5.2, vraag 2c)

31,5% van de pedagogische medewerkers die de vragenlijst hebben ingevuld geven aan dat zij wel eens met voorwerpen werken. 73,7% van de medewerkers geeft aan wel eens met foto’s te werken.

Wij denken dat het gebruik van voorwerpen vaker als mogelijkheid mag worden gezien om visueel te ondersteunen, omdat de zwart/wit pictogrammen niet voor ieder kind een geschikte vorm van ondersteuning is. Wij leiden dit af uit onze ervaring binnen de groep, hieruit is gebleken dat niet alle kinderen evenveel baat hebben bij de zwart-wit pictogrammen.

Tevens blijkt uit het literatuuronderzoek dat pictogrammengebruik bij kinderen met een autisme spectrum stoornis niet altijd de beste vorm van visuele ondersteuning is, volgens Steven Degrieck (2004) en Ilse Noens (2004), maar dat daar wel vaak vanuit wordt gegaan. (paragraaf 3.4)

Hierbij willen we de kanttekening maken dat in de praktijk wel met voorwerpen wordt gewerkt, maar hier geen speciale kast of ruimte voor is gecreëerd zoals voor de pictogrammen. Als een kind iets niet begrijpt dan wordt er door de pedagogisch medewerkster vaak een voorwerp bijgehaald zodat het kind kan zien wat er wordt bedoeld. Wellicht hebben pedagogische medewerkers dit gebruik van voorwerpen bij het invullen van de vragenlijst niet als visuele ondersteuning gezien.

3. Op welke manieren is visuele ondersteuning aan te bieden?

Zoals bij de vorige vraag is te lezen, zijn er een aantal verschillende vormen van visuele ondersteuning. Deze kunnen allemaal in kleine stapjes worden aangeboden. (paragraaf 2.3) Hierbij is een groepsleidster eerst nabij het kind. Ze neemt hem of haar als het ware eerst bij de hand (introduceert de vorm van visuele ondersteuning), en neemt steeds meer afstand. Op deze manier leert het kind de vorm van visuele ondersteuning steeds zelfstandiger te gebruiken, wat ook weer het gevoel van zelfstandigheid van het kind bevordert.

Uit de vragenlijsten van ons praktijkonderzoek is gebleken dat de introductie van de gebruikte vorm van visuele ondersteuning, door iets minder dan de helft van de groepsleiding wordt gedaan doormiddel van “stap voor stap doornemen van de vorm van visuele ondersteuning”.

Ook het “verbaal ondersteunen” en het “laten volgen van andere kinderen” blijken manieren van introductie, die door de pedagogisch medewerkers worden gebruikt.

Dit vinden wij goede manieren van introduceren, omdat kinderen ongemerkt veel van elkaar kunnen leren (modeling).

Vanuit de vragenlijst blijkt dat herhaling ook gebruikt wordt als vorm van introductie. Bij het aanleren van iets nieuws aan kinderen valt veel te zeggen voor herhaling, omdat jonge kinderen vaak leren door te herhalen. Zo kunnen zij zich iets eigen maken. Ook leren zij door middel van imitatie (bijvoorbeeld: de pedagogisch medewerkster nadoen).

Toch staan wij hier enigszins kritisch tegenover, omdat met deze wijze van introduceren niet te achterhalen valt of een kind de vorm van visuele ondersteuning begrijpt. Wij vinden visuele ondersteuning een middel ter bevordering van de communicatie, en denken dat door middel van herhaling sommige kinderen niet de essentie of het doel van deze vorm van visuele ondersteuning mee krijgen. Tevens denken wij dat kinderen door alleen herhaling erg star kunnen worden (vooral kinderen met ASS-problematiek), en de vorm van visuele ondersteuning kunnen gaan zien als iets wat vast staat. Dit komt ook naar voren in het artikel van Degrieck (2004).

4. Welke doelgroep heeft de meeste baat bij visuele ondersteuning?

Niet alleen kinderen met een beperking of een indicatie van een stoornis/problematiek kunnen baat hebben bij visuele ondersteuning. Maar ook volwassenen en kinderen zonder problematiek. Visuele ondersteuning wordt tegenwoordig ook steeds meer op het reguliere onderwijs gebruikt. Wij zouden dan ook kunnen concluderen dat ieder kind baat kan hebben bij visuele ondersteuning.

Binnen het bijzonder onderwijs, -instellingen en –dagbehandeling, is te zien dat er vaak gebruikt gemaakt wordt van visuele ondersteuning bij verstandelijk beperkte kinderen. Uit het literatuur onderzoek blijkt dat het gebruik van pictogrammen bijna altijd wordt aangeraden bij kinderen met een stoornis uit het autistische spectrum om hun wereld overzichtelijker te maken.

Volgens Steven Degrieck (2004) zijn pictogrammen niet altijd de beste manier van visuele ondersteuning voor kinderen en mensen met ASS-problematiek. Deze vragen vindt hij van belang:

- Is dit het juiste communicatiemiddel voor dit kind?
- Hoeveel activiteiten kondig ik tegelijk aan?
- Hoe gebruikt het kind het dagschema? (wat doet de persoon juist met zijn dagschema)

Ook wij vinden dat er goed naar het individu moet worden gekeken bij het kiezen van een vorm van visuele ondersteuning. Dit omdat ieder kind uniek is en zijn of haar eigen begripsniveau en een eigen perceptie van het beeld heeft. Als een kind op het begripsniveau van voorwerpen zit, zal zijn wereld met pictogrammen alleen maar ingewikkelder worden.

Vanuit de vragenlijst is gebleken dat meer dan de helft van de ondervraagde pedagogische medewerkers vindt dat alle kinderen baat hebben bij visuele ondersteuning in de vorm van pictogrammen. Toch zijn er enkele die dit niet vinden, waarbij een iemand schreef: *“Bij sommige kinderen is een verbale boodschap voldoende”*.

Wij zijn het eens met deze uitspraak als het gaat over pictogrammen als communicatiesysteem, maar volgens ons zal dit per kind en situatie moeten worden bekeken. De vraag: “Wat is het doel van de visuele ondersteuning voor dit kind?” zal duidelijk moeten zijn volgens ons.

De doelen waar de pedagogisch medewerkers met de kinderen en ouders/opvoeders aan werken komen vanuit de ouders/opvoeders. Als blijkt dat deze doelen niet haalbaar zijn door communicatie problemen dan wordt er een test ComVoor (paragraaf 3.3) afgenomen door de logopediste. Hieruit zal blijken op welk begripsniveau het kind zit en zal er een communicatiesysteem in gang worden gezet in overleg met de pedagogische medewerkster en de ouders/opvoeders. Het gebruik van dit systeem wordt door de pedagogisch medewerkster en de ouders/opvoeders geëvalueerd.

5. Wat moet een kind in huis hebben om baat te hebben bij visuele ondersteuning?

Om visuele ondersteuning te kunnen gebruiken moet een kind een bepaald niveau van betekenisverlening bezitten. Er zijn vier niveaus van betekenisverlening, deze lopen van laag naar hoog en zijn: Sensatie niveau, Presentatie niveau, Representatie niveau en Metarepresentatie niveau. (paragraaf 3.2)

Om voorwerpen en plaatjes als ondersteuning te kunnen gebruiken is het voor het kind een vereiste dat hij/zij minstens een betekenisverlening op representatieniveau heeft. Dit niveau kan bepaald worden doormiddel van een test genaamd: de ComVoor.

Kinderen binnen ‘Dagbehandeling Jongere Jeugd De Tweegelanden’ te Rijsbergen krijgen de test ComVoor als hier vraag naar is vanuit het team rondom het kind. Niet ieder kind krijgt een test ComVoor en dit is volgens ons ook niet nodig.

Toch vragen wij ons af of er kinderen zijn die meer baat zouden hebben bij voorwerpen en foto’s, gezien wij deze vorm weinig tegen komen binnen de instelling.

Wij denken aan kinderen die nog jong zijn en waar de pictogrammen te abstract voor zijn, maar ook kinderen met ASS-problematiek met een laag begripsniveau.

Nu zullen wij kort en bondig antwoord geven op de aangepaste nieuwe vraagstelling.

Kan er een algemene pictogrammenbase gemaakt worden voor 'De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd', voor kinderen (0-7, verschillende problematieken) waarbij rekening wordt gehouden met de individualiteit van het kind of met de unieke perceptie van een beeld wat ieder kind heeft?

Uit de vragenlijst hebben wij twee citaten gehaald die aansluiten bij onze vraagstelling:

"Pictogrammen gebruik verschilt erg per kind en per groep. Lastig om hiervoor één zelfde hantering van picto's te maken(alle groepen dezelfde picto's), daar het ene kind bepaalde pictogrammen beter begrijpt als een ander kind. Bijvoorbeeld: picto van handeling 'fruit eten' of de picto 'appel-peer'. Sommige kinderen behoeven een visualisering van de handeling, andere van wat ze gaan eten."

"Ik denk dat het zinvol is overal dezelfde picto's te hanteren, met name wanneer kinderen een overstap maken naar een andere groep is dit van belang."

Samenvattend denken wij dat:

Ja, er kan een algemene pictogrammenbase worden gemaakt, maar bij het gebruik hiervan zal het individu centraal moeten staan. Er zal volgens ons goed gelet moeten worden op de mate waarin het kind betekenis verleend aan het pictogram. Wij zijn het met beide bovenstaande uitspraken van de pedagogisch medewerkers eens. Beide uitspraken geven een belangrijk argument over het maken al dan niet maken van een algemene pictogrammenbase voor de 'Dagbehandeling Jongere Jeugd De Tweegelanden' te Rijsbergen. Door meerdere opties van beelden in de pictogrammenbase op te nemen wordt rekening gehouden met de unieke perceptie van beeld wat ieder kind heeft.

Hierop volgend kwam gaan de weg de vraag:

Kunnen er in alle groepen dezelfde pictogrammen voor het dagritme gebruikt worden?

Wij vinden dat er voor de kinderen die een overstap maken naar een andere groep gestreefd moet worden naar eenheid van het pictogramgebruik. Wij denken aan het gevoel van veiligheid van het kind en de verwarring die kan ontstaan als er na een jaar andere pictogrammen gebruikt worden voor dezelfde activiteit.

Hiernaast denken wij ook dat de pedagogisch medewerkster in de groep een keuze zal moeten maken uit de meest geschikte pictogrammen voor de groep. Iedere groep heeft zijn eigen samenstelling van kinderen hun problematieken en leeftijd. Het pictogram (de foto of het voorwerp) die het meest aansluit bij de meeste kinderen zou volgens ons gebruikt kunnen worden als onderdeel van het dagritme.

Hiermee hebben wij ook antwoord gegeven op de nieuwe deelvraag:

Hoe kan rekening gehouden worden met de individualiteit of de unieke perceptie van beeld wat ieder kind heeft bij het maken van een algemene pictogrammenbase?

Hoofdstuk 7 Product: Pictogrammenbase

Terug naar de doelstelling van ons onderzoek:

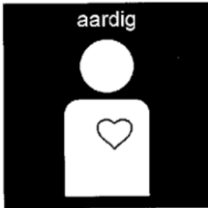
Het optimaliseren van de pictogrammen database en het gebruik hiervan. Kijken of een veralgemenisering mogelijk is, zodat de overgang naar een andere groep binnen de Dagbehandeling Jongere Jeugd voor de kinderen makkelijker en duidelijker wordt.

De pictogrammen database die aanwezig is binnen Dagbehandeling Jongere Jeugd te Rijsbergen is een kaartenbak met pictogrammen van de Vijfhoek.

Uit ons praktijk onderzoek kwamen de volgende pictogrammen naar voren die onduidelijk bleken volgens enkele pedagogisch medewerkers (groepsleiders):

- Een baby
- Op bezoek/visite gaan
- De emotie aardig

Voor de pictogrammen die onduidelijk bleken hebben wij een alternatief gezocht namelijk:

Oud	Nieuw
baby 	baby
bezoek 	Een duidelijke pictogram van bezoek hebben wij niet gevonden. Wij willen aanbevelen een foto van de persoon die op bezoek komt te gebruiken indien deze pictogram niet duidelijk is voor een kind.
aardig 	Ook voor de pictogram aardig hebben wij geen goed alternatief kunnen vinden. Wel denken wij dat deze emotie beter uitgebeeld kan worden door een situatie aan te halen. Bijvoorbeeld: Een arm om iemand heen slaan is aardig of vrienden vinden elkaar aardig. Bij deze concrete situatie is een andere pictogram te gebruiken:

Naar aanleiding van de vraag uit de vragenlijst: “Waarom is wel eens afgeweken van de pictogrammenbase de Vijfhoek?” zijn de volgende meningen van de pedagogische medewerkers te geven:

- De pictogrammen zijn te ouderwets
- De pictogrammen hebben meerdere betekenissen
- De pictogrammen geven geen goed beeld van de werkelijkheid
- De pictogrammen zijn niet gezellig

De ouderwetse pictogrammen zijn een paar weken terug vervangen door een geheel nieuwe digitale pictogrammenbase. De base kan aangevuld worden door middel van “een abonnement” op de pictogrammenbase, zodat deze bijtijds kan worden aangevuld en aangepast door de leverancier.

De pictogrammen die meerdere betekenissen kunnen hebben, hadden wij graag bekeken. Wellicht dat onze vraagstelling niet duidelijk genoeg was in deze. Ook het feit dat wij vragenlijsten hebben uitgedeeld (en geen interviews hebben afgenomen) kan bijdragen aan het minimale aantal concrete onduidelijke pictogrammen dat wij hebben teruggekregen.

Ditzelfde geldt voor de pictogrammen die geen goed beeld van de werkelijkheid geven.

Over de opmerking dat de pictogrammen niet gezellig zijn, willen wij kwijt dat pictogrammen in eerste instantie niet voor de gezelligheid gebruikt dienen te worden in onze ogen. Ook kan het zijn dat een vrolijk plaatje (bijvoorbeeld Winnie de Poeh die activiteiten uitbeeld) erg afleidend kan werken voor een kind. In eerste instantie zouden wij graag uitgaan van het doel van het pictogramgebruik voor het kind en of dit ook echt werkt in de praktijk.

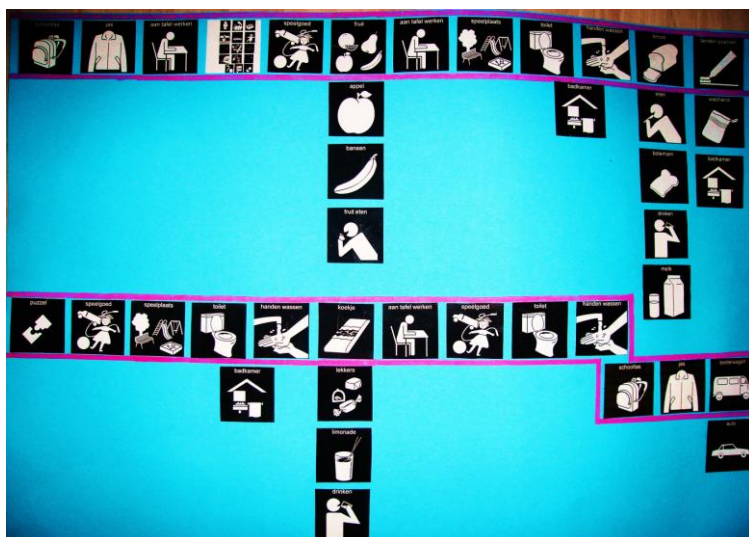
Product: hoofdlijn van het dagritme

Ons product zou in eerste instantie een aanpassing/vernieuwing worden van de bestaande pictogrammenbase. Omdat wij door de realiteit zijn ingehaald en er een nieuwe digitale pictogrammenbase is gekomen binnen ‘De Tweegelanden’ te Rijsbergen, hebben wij een ander product gemaakt. Dit is een hoofdlijn van het dagritme geworden.

Alle pictogrammen gebruikt voor de hoofdlijn zijn afkomstig uit de nieuwe pictogrammenbase.

Bij sommige pictogrammen hebben wij gezocht naar alternatieven. Deze kunnen worden gebruikt als een kind een bepaald pictogram uit de hoofdlijn niet begrijpt. Volgens ons zullen deze opties het meest gebruikt worden in de accentgroepen. Ervaring leert dat deze kinderen vaak veel waarde hechten aan pictogrammen waarbij de individuele betekenisverlening van deze kinderen onderling sterk kan verschillen.

Tevens blijkt uit een citaat van een pedagogisch medewerkster uit het praktijkonderzoek dat sommige kinderen een beeld behoeven van bijvoorbeeld wat ze gaan eten en andere kinderen een beeld van de handeling nodig hebben, namelijk: het eten van iets. Naar aanleiding van deze opmerking hebben wij alternatieve pictogrammen bij de hoofdlijn gezocht. Op de volgende pagina staat een foto van de hoofdlijn van het dagritme, die wij aan de pedagogisch medewerkers hebben voorgelegd.

Tussen de roze lijn staan de pictogrammen van het dagritme, met onder de roze lijn de alternatieven indien het pictogram onduidelijk is voor een kind.

Aanbevelingen bij de nieuwe pictogrammenbase en de hoofdlijn van het dagritme:

- Iedere pedagogisch medewerkster bekijkt de nieuwe base en haalt daar pictogrammen uit.
- Er komt een taak “het bewaken van de pictogrammenbase” bij die aan bod kan komen in het groepsleidsteroverleg. Zo kunnen onduidelijke pictogrammen worden vervangen en ontbrekende pictogrammen worden aangevuld.
Ook kan er discussie op gang komen over het gebruik van pictogrammen voor de kinderen met verschillende problematieken. Zo kunnen de pedagogisch medewerkers hun kennis en ervaring met elkaar delen.
- Aanwezigheid van een deskundige op het gebied van ondersteuning van de communicatie bij het groepsleidsteroverleg over pictogrammen is een pre. Zo kan nog meer kennis worden gedeeld en kunnen vragen direct aan een deskundige worden gesteld. (logopediste)
- Er wordt één hoofdlijn gebruikt, en hier wordt niet van afgeweken, mits een individueel kind dit echt nodig heeft. Dit kind krijgt dan een eigen pictogrammenbord.

Hoofdstuk 8 De Discussie

De hoofdlijn van het dagritme hebben wij aan een aantal pedagogisch medewerkers voorgelegd. De hoofdlijn zoals deze door ons gepresenteerd is, is reeds besproken in het vorige hoofdstuk.

Bij dit gesprek waren pedagogisch medewerkers uit de volgende groepen:

- Berenboot (accentgroep, ASS-problematiek)
- Lampion (taal/spraak problematiek)
- Carrousel (allerlei problematiek/stoornissen)
- Robbedoes (accentgroep, ASS-problematiek)
- Duizendpoot (groep met het accent op school)

Wij hebben voor deze groepen gekozen, omdat op deze manier vanuit verschillende problematieken naar de hoofdlijn van het dagritme kan worden gekeken.

Naar aanleiding van het gesprek zijn de volgende afspraken gemaakt:

- Het pictogram van de jas en de tas worden optioneel. Deze kunnen naar eigen keuze van de pedagogisch medewerker worden toegevoegd. Dit omdat bijvoorbeeld in de accentgroepen de kinderen de pictogrammen pas zien als ze hun jas en tas al hebben opgehangen. Het zou voor verwarring kunnen zorgen als die desbetreffende pictogrammen er nog zouden staan, hoewel zij de handeling al gedaan hebben.
- Voor de tijdstippen waarop de kinderen moeten plassen en handen wassen, is gekozen voor alleen een pictogram van een toilet en geen pictogram van handen wassen. Dit omdat de reeks pictogrammen wellicht te uitgebreid wordt. Volgens de pedagogisch medewerkers kan de kinderen worden aangeleerd dat zij na het bezoek aan de wc de handen gaan wassen. Mochten er kinderen zijn die wel behoefte hebben aan het pictogram van handen wassen, dan kan deze worden toegevoegd aan het individuele pictogrammenbord van het kind.
- Na het middageten gaan de kinderen naar de badkamer om hun tanden te poetsen en hun gezicht te wassen met een washandje. Hier werd door de pedagogisch medewerkers gekozen voor een pictogram van de badkamer, en niet van tandenpoetsen en gezicht wassen apart. Ook hier gaven zij aan dat aan de meeste kinderen kan worden geleerd wat zij moeten doen bij het pictogram van de badkamer (namelijk tandenpoetsen en gezicht wassen).
- Voor de hele hoofdlijn geldt: als kinderen een pictogram niet begrijpen of onduidelijk vinden, dan kan er een ander pictogram voor in de plaats komen, maar wel op een individueel pictogrammenbord.

Naar aanleiding van bovenstaande punten hebben wij de hoofdlijn van het dagritme aangepast. De hoofdlijn van het dagritme is toegevoegd als bijlage 4.

Terugblik op het onderzoek:

Na beschrijving van de onderzoeksresultaten kwamen wij tot de conclusie dat wij weinig concrete punten hadden verzameld voor het aanpassen van de pictogrammenbase. Wellicht hadden wij beter interviews kunnen afnemen onder de pedagogisch medewerkers. Wij hadden dan voorbeelden kunnen noemen als een vraag niet duidelijk was. Ook hadden wij kunnen doorvragen wanneer een concreter antwoord gewenst was.

Toch hebben wij vanuit ons literatuur- en praktijkonderzoek een beter beeld gekregen van visuele ondersteuning en het gebruik hiervan binnen de 'Dagbehandeling Jongere Jeugd De Tweegelanden'. Wij hebben een alternatief product kunnen maken (de hoofdlijn van het dagritme) met alle kennis en praktijkervaring die wij hebben opgedaan.

Terugblik op de samenwerking

Onze samenwerking bij het schrijven van deze scriptie is zeer leerzaam geweest. Verschil van inzicht leidde soms tot discussies met een constructief einde. Hiermee willen wij aangeven dat er plek was voor ieders eigen mening. Deze verschillen van inzicht zijn deels te herleiden naar het feit dat wij ieder op een andere groep stage lopen. De groepen kennen namelijk verschillende problematieken waardoor het onderwerp van deze scriptie uit verschillende invalshoeken is belicht. Zowel op het gebied van literatuur als in de praktijk. Hierdoor hebben wij veel van elkaar kunnen leren.

Het verschil tussen ons in aanpak bij het schrijven van een scriptie vergde enige afstemming. Ook dit proces is erg leerzaam geweest. Het concreet benoemen van deze verschillen, heeft ertoe bijgedragen dat deze bespreekbaar werden. Hierdoor werden elkaars verwachtingen duidelijk en dit is door ons beiden als positief ervaren.

Tot slot willen wij benadrukken dat de samenwerking een meerwaarde heeft gehad bij het tot stand komen van deze scriptie en ons persoonlijk groeiproces.

Samenvatting

Studenten: Sanne Langermans
Jochien Zwart

Titel van ons afstudeerproject:

Visuele ondersteuning binnen Dagbehandeling Jongere Jeugd: De Tweegelanden.

Vraagstelling van ons afstudeerproject:

Kan er een algemene pictogrammenbase gemaakt worden voor 'De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd', voor kinderen (0-7, verschillende problematieken) waarbij rekening wordt gehouden met de individualiteit van het kind of met de unieke perceptie van een beeld wat ieder kind heeft?

Motivatie voor de vraagstelling:

In het kader van onze 4^e jaar stage HBO-pedagogiek binnen 'De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd' te Rijsbergen, werd ons de volgende vraag gesteld: "Kunnen jullie een pictogrammenbase aanleggen? Eenheid in gebruik is gewenst, maar is dit ook mogelijk?!" Gezien wij allebei enthousiast waren over het onderwerp visuele ondersteuning met als product een pictogrammenbase, hebben wij deze vraag als uitgangspunt voor ons afstudeerproject genomen.

Het afstudeerproject:

Door middel van literatuur- en praktijkonderzoek bestaande uit vragenlijsten (uitgedeeld onder de pedagogische medewerkers van de Dagbehandeling Jongere Jeugd De Tweegelanden, te Rijsbergen) zijn wij tot een antwoord gekomen op bovenstaande vraagstelling.

Omdat in ons onderzoek naar voren kwam dat ieder kind een unieke en eigen perceptie heeft van een beeld, werd het ons duidelijk dat wij de vraagstelling breder moesten bekijken.

Wij hebben in ons afstudeerproject onderstreept dat een pictogrammenbase als dagritme een andere vorm is van pictogrammengebruik als dat van een individueel communicatiesysteem. Het dagritme wordt groepsgewijs aangeboden en zal afgestemd moeten worden op het gemiddelde niveau van de kinderen in een groep.

Gezien binnen 'De Tweegelanden' de meeste kinderen op een niveau zitten van betekenisverlening aan beelden waarbij pictogrammen gebruikt kunnen worden, is dit een goede vorm van visuele ondersteuning voor deze doelgroep.

Hierbij willen wij echter de kanttekening maken dat bij het gebruik van visuele ondersteuning altijd op het individu moet worden gelet. Ook zijn wij van mening dat de communicatiesystemen van de individuele kinderen niet vanzelfsprekend hetzelfde zijn als het algemene dagritme voor de groep.

Het product: De pictogrammenbase

Uit ons praktijkonderzoek kwam naar voren dat sommige pictogrammen niet duidelijk waren. Voor deze onduidelijke pictogrammen hebben wij een alternatief gezocht en gevonden.

Vlak voor afsluiting van ons afstudeerproject, zijn wij door de realiteit ingehaald. Er is namelijk een nieuwe digitale pictogrammenbase geïntroduceerd door 'De Tweegelanden' te Rijsbergen. Hiervan hebben wij gebruik gemaakt door een algemene hoofdlijn te maken van de dagstructuur. Tevens hebben wij als aanvulling op de algemene hoofdlijn voor sommige activiteiten alternatieven aangeboden.

Deze hoofdlijn met alternatieven hebben wij voorgelegd aan verschillende pedagogisch medewerkers. Tot slot hebben wij enkele aanbevelingen gegeven over o.a. het gebruiken en bewaken van de pictogrammenbase.

Literatuurlijst

Balkom, van, H., Welle, M. (1995). *Grafische symbolen in ondersteunende communicatie*. Uitgeverij Intro, Baarn.

Balkom, van, H., Welle, M. (1994). *Kiezen voor communicatie*. Uitgeverij Intro, Nijkerk.

Degrieck, S. (2004). *Een goed verstaander*, in: Wetenschappelijk Tijdschrift Autisme theorie en praktijk, jaargang 3 nr.1, pp.17-20.

Kohnstamm, R. (2002). *Kleine Ontwikkelingspsychologie, 1 het jonge kind*, 5e druk. Houten/Diemen: Bohn Stafleu Van Loghum, p. 96.

Noens, I. (2004). *Communicatie met mensen met autisme en een verstandelijke beperking: Waarnemen maar niet begrijpen*, op: <http://www.nieuws.leidenuniv.nl>

Sperber, D. (1997). *Hoe communiceren wij?* uit: J. Brockman en K. Matson. Simpele Feiten. Rainbow, Amsterdam. Op: <http://www.modemadvies.be/Teksten/Cursvvl99.doc>

Tender Jeugdzorg (2007), *Reader: Bejegenen Tender Jeugdzorg training 2007-2008*.

Verhulst, F.C. (2006). *Leerboek Kinder- en jeugdpsychiatrie*. Koninklijke Van Gorcum BV, Assen.

Verpoorten, R. (1996). *Communicatie met verstandelijk gehandicapte autisten: Bekeken vanuit een multi-dimensioneel communicatiemodel*, in: Nederland Tijdschrift voor Zorg aan verstandelijk gehandicapten, jaargang 22 nr.2, pp. 106-120.

Verpoorten, R., Noens, I., van Berckelaer-Onnes, I. (1999). *ComVoor, Voorlopers in communicatie*. Universiteit Leiden.

Weeda, I., (1994), bijlage 1; 'Een gezinssociologische inleiding', in: Cliënt en context in sociologisch perspectief, reader Sociologie, P. 21

Internet bronnen:

<http://www.tenderjeugdzorg.nl/org.php?pg=missie>

<http://intranet.tenderjeugdzorg.nl/handboek>

<http://www.socialtools.nl/competentiemodel.html>

http://www.socialtools.nl/structuurgerichte_systeembenadering.html

<http://www.taalvormingentaaldrukken.nl> 19 maart 2008

<http://www.nieuws.leidenuniv.nl>

<http://www.modemadvies.be/Teksten/Cursvvl99.doc>

Overige geraadpleegde literatuur:

Doggelaar, van, A. (2007). *Autisme: een leven lang*, in: Balans Magazine, jaargang 20 nr.6, pp. 8-11.

Egberts, Giessen, van der (1996). *Communicatie...niet vanzelfsprekend*. Praktijkboek taaltherapie voor kinderen met contactstoornissen. Acco.

Peeters, T. (2006). *Autisme Van begrijpen tot begeleiden*. Uitgeverij Houtekiet, Antwerpen.

Vermeulen, P. (2005). *Over autisme & communicatie*. Uitgeverij EPO, Berchem.

Bijlage 1 Begeleidende brief

Rijsbergen, 28 januari 2008

Beste.....,

In het kader van ons afstudeerproject van de opleiding HBO-pedagogiek, Fontys hogescholen Tilburg, hebben Sanne Langermans en Jochien Zwart een vragenlijst opgesteld voor de groepsleidsters van *'De Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd'* te Rijsbergen.

Ons afstudeerproject gaat over visuele ondersteuning en bevat de volgende twee hoofdvragen:

- Kan er een algemene pictogrammenbase gemaakt worden voor de Tweegelanden, Dagbehandeling Jongere Jeugd, voor de kinderen die deze vorm van ondersteuning nodig hebben en gebruiken?
- Is het mogelijk en wenselijk om voor alle groepen dezelfde pictogrammen te gebruiken?

Om hier een goed antwoord op te kunnen geven hebben wij literatuuronderzoek gedaan en een vragenlijst opgesteld. Met deze vragenlijst willen wij achterhalen wat uw ervaring en mening is over het gebruik van visuele ondersteuning in uw groep. Met de uitkomst van dit onderzoek hopen wij een goede aanvulling te kunnen maken op de pictogrammenbase. Tevens willen wij u meer inzicht kunnen geven over de verschillen en overeenkomsten bij het gebruik van visuele ondersteuning in de diverse groepen.

Wij stellen het op prijs als u de tijd neemt om onze vragenlijst in te vullen.

Graag willen wij deze lijsten voor, doch uiterlijk **15 februari** terugontvangen in het postvak van de Berenboot of de Carrousel.

Opmerkingen:

- Als er in de vragenlijst wordt gesproken over de algemene pictogrammenbase, hebben wij het over de pictogrammenbak van uitgeverij 'De Vijfhoek' die in Iselle's kamer staat.
- De ingevulde vragenlijsten worden uiteraard discreet behandeld!

Met vriendelijke groet,

Sanne Langermans
(stagiaire Carrousel)
&
Jochien Zwart
(stagiaire Berenboot)

Bijlage 2 Vragenlijst

VISUELE ONDERSTEUNING: ALGEMEEN

1a. Welke vorm(-en) van visuele ondersteuning gebruikt u?

→ s.v.p. aankruisen. Meerdere antwoorden mogelijk.

- ☐ Voorwerpen
- ☐ Foto's
- ☐ Pictogrammen
- ☐ Dagkalender
- ☐ Weekkalender
- ☐ Anders: namelijk

1b. Indien u pictogrammen gebruikt ter visuele ondersteuning gaat het om:

- ☐ Nee, ik gebruik géén pictogrammen. → ga door naar vraag 2c
- ☐ Ja, ik gebruik zwart/wit pictogrammen. → ga door naar vraag 2a
- ☐ Ja, ik gebruik kleuren pictogrammen. → ga door naar vraag 2c
- ☐ Ja, ik gebruik zwart/wit- en kleuren pictogrammen. → ga door naar vraag 2a

VISUELE ONDERSTEUNING: GEBRUIK

2a. Op welke wijze past u zwart/wit pictogrammen toe?

→ s.v.p. aankruisen. Meerdere antwoorden mogelijk.

- ☐ Groepsverband
- ☐ Individueel

2b. Kunt u enkele voorbeelden geven bij de wijze waarop u de pictogrammen toepast?

→ ga door naar vraag 3

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2c. Kunt u toelichten waarom u géén gebruik maakt van (zwart/wit) pictogrammen?

→ ga door naar vraag 9

.....

.....

.....

.....

.....

.....

3. Op welke wijze introduceert u zwart/wit pictogrammen aan een nieuw kind in uw groep?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

VISUELE ONDERSTEUNING: DOELGROEP

4a. Vindt u dat alle kinderen baat hebben bij deze vorm van visuele ondersteuning (zwart/wit pictogrammen)?

☐ Ja → ga door naar vraag 4b

☐ Nee → ga door naar vraag 4c

4b. Op welk(-e) vlak(-ken) vindt u dat het kind baat heeft bij de zwart/wit pictogrammen?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4c. Welke doelgroep(-en) vindt u wel/niet geschikt voor het gebruik van zwart/wit pictogrammen? S.v.p. toelichten.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

VISUELE ONDERSTEUNING: PICTOGRAMMENBASE

5a. Bent u bekend met de pictogrammenbase van “De Vijfhoek”? (pictogrammenbase van uitgeverij “De Vijfhoek” die bij Iselle op haar kamer staat)

☐ Ja → ga door naar vraag 5b

☐ Nee → ga door naar vraag 6

5b. Maakt u gebruik van de pictogrammenbase van “De Vijfhoek”?

☐ Ja → ga door naar vraag 5c

☐ Nee → ga door naar vraag 5d

5c. Bent u weleens afgeweken van de bestaande zwart/wit pictogrammen uit de algemene pictogrammenbase?

☐ Ja → *ga door naar vraag 5d*

☐ Nee → *ga door naar vraag 6*

5d. Kunt u aangeven wat de reden was voor het afwijken van de bestaande pictogrammen uit de pictogrammenbase?

.....

.....

.....

.....

.....

6a. Heeft u ooit problemen ondervonden bij het gebruik van zwart/wit pictogrammen?

☐ Ja → *ga door naar vraag 6b*

☐ Nee → *ga door naar vraag 7*

6b. Kunt u aangeven wat voor problemen u bent tegengekomen bij het gebruik van de zwart/wit pictogrammen?

.....

.....

.....

.....

.....

7a. Zijn er voor u onduidelijke pictogrammen in de zwart/wit pictogrammenbase?

☐ Ja → *ga door naar vraag 7b*

☐ Nee → *ga door naar vraag 8*

7b. Welke pictogrammen zijn volgens u onduidelijk?

.....

.....

.....

.....

.....

7c. Wat is er onduidelijk aan deze pictogrammen volgens u?

.....

.....

.....

.....

.....

8a. Zou u meer willen weten over de bestaande pictogrammen base en het gebruik van de pictogrammen?

☐ Ja → *ga door naar vraag 8b*

☐ Nee → *ga door naar vraag 9*

8b. Kunt u aangeven op welke wijze u meer te weten zou willen komen over de pictogrammenbase en het gebruik van de pictogrammen?

.....

.....

.....

.....

.....

OVERIG

9. Wilt u nog iets kwijt of mist u iets in deze vragenlijst dan zouden wij het op prijs stellen als u dat hieronder invult.

.....

.....

.....

.....

.....

10. Om een beter beeld te krijgen van onze onderzoekspopulatie willen we u tot slot de volgende vragen stellen:

10a. In welke groep bent u werkzaam?

- ☐ Kiekeboe
- ☐ Dikkie Dik
- ☐ Berenboot
- ☐ Lampion
- ☐ Carrousel
- ☐ Robbedoes
- ☐ Toverboom
- ☐ Duizendpoot

10b. Wat is de leeftijd van de kinderen in uw groep?

Van tot..... jaar.

10c. Hoe lang bent u werkzaam als groepsleidster op de Tweegelanden Dagbehandeling Jongere Jeugd' in Rijsbergen?

..... jaar en maanden

Hartelijk bedankt voor uw medewerking!! Sanne Langermans & Jochien Zwart

Bijlage 3 Foto's pictogrammen 'De Tweegelanden'

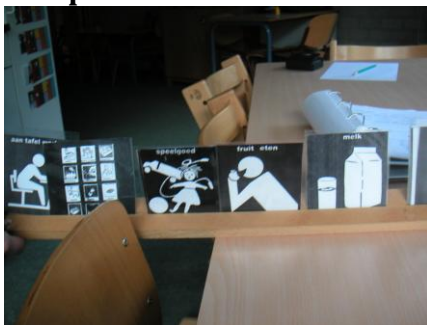
Dikkie Dik

Berenboot

Lampion

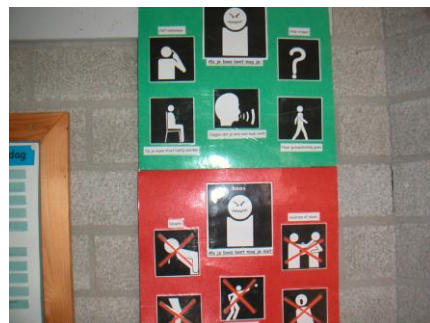

[illegible]

Toverboom

Duizendpoot

Bijlage 4 Product: Hoofdlijn pictogrammen

